

વર્ષ ૯ | સળંગ અંક ૫૪ | જૂન ૨૦૨૨

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક : રમણ સોની

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ગંખતી સંસ્થા

સંચયન

પ્રારંભ: ઓગસ્ટ, 2013

સંપાદક : રમણ સોની

18 Hemdeep Society, O P Road, Vadodara • phone: 91-9228215275 • email ramansoni46@gmail.com

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

608 Poplar St., Durham, NC 27703 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

એકત્ર-સંયોજક: અનંત રાઠોડ • email : anantrathod@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): વિભા સોની
- ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
- લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org

આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન , ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી જ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો – ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

અ નુ ક ઠ મ

સંચયન ૫૪ ❀ જૂન ૨૦૨૨

મળ્યાનો આનંદ પહોંચાડ્યો કે? ❀ (સંપાદકનું કથન) ❀ રમણ સોની

બલરાજ સહાની... ❀ (પત્રવિહાર) ❀ પ્ર. ચુ. વૈદ્ય

પિંડ; જાઉં ત્યારે ❀ (કવિતા) ❀ પ્રતિષ્ઠા પંડ્યા

ગુડનાઈટ ડેડી ❀ (વાર્તા) ❀ ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી

ઘોબીની છોકરીના... ❀ (ગીત) ❀ મનોહર ત્રિવેદી

હું હોસ્પિટલમાં છું ❀ (હાસ્ય-વિનોદ) ❀ કલ્પના દેસાઈ

ભોલુભાઈને; બકરી ચાલી ફિલમ જોવા ❀ (બાળગીતો) ❀ જિતેન્દ્ર પ્રજાપતિ

આંગણું અને પરસાળ ❀ (નિબંધ) ❀ રમણ સોની

વૃક્ષ સાથે જોડાયેલી અંધશ્રદ્ધાઓ ❀ (પર્યાવરણ-વિમર્શ) ❀ સમીર શાહ

એક નાટકના બે અનુવાદ ❀ (પુસ્તક-વિમર્શ) ❀ દીપક મહેતા

આંધળો; Blind Man ❀ (કાવ્ય-અનુવાદ) ❀

નિરંજન ભગત; (અનુ.) સુગુણા રામનાથન, રીટા કોઠારી

❀ 'એકત્ર'નો ગ્રંથ-ગુલાલ ❀

સંપાદકનું કથન મળ્યાનો આનંદ પહોંચાડ્યો કે?

એક સમયે લેખકોને આવાં પોસ્ટકાર્ડ મળતાં :

‘તમારું કાવ્ય મળ્યું છે. સ્વીકાર્યું છે. હવે પછીના અંકમાં પ્રગટ કરીશું’

‘તમારું પુસ્તક મળ્યું. આભાર અને આનંદ. વાંચીશ ત્યારે પ્રતિભાવ જરૂર લખીશ’

લેખક – નવોદિત કે પીઠ – પહોંચપત્રની રાહ જોતો હોય. એક અઠવાડિયામાં જ ટપાલમાં પહોંચ મળી જાય તો ‘તરત’ મળ્યાનો આનંદ અનુભવતો હોય!

હવે તો તત્ક્ષણ પહોંચ-સગવડ છે – ટેક્સ્ટ મેસેજ, વોટ્સએપ. ‘તરત’ લેખકના મોબાઈલ પર સાક્ષાત્ થાય – ‘Recieved. Thanks’ ‘મળ્યું. આભાર આનંદ’. ‘પછી ફોન કરું...’ લેખક માટે રાહત અને આનંદ એકાકાર થઈ જાય!

○

પણ મોટેભાગે તો આપણે પહોંચ કે પ્રતિભાવ આપવા ટેવાયેલા નથી. પુસ્તક મળ્યાનો આનંદ થયો હોય – પણ લેખક અપરિચિત હોય કે પરિચિત હોય કે મિત્ર હોય, આપણે પ્રતિભાવ-કૃપણ હોઈએ છીએ. એ દિવસે કે પછીના દિવસે આપણી પાસે દસ-બાર સેકંડ પણ હોતી નથી. એમ માનીને જ ચાલીએ છીએ કે ‘લેખકને/મિત્રને ખબર જ હોય ને કે મોકલ્યું છે એટલે મળ્યું હશે. એણે ભરોસો રાખવો ટપાલ પર, કુરિયર પર.’ વાહ, જેટલો કુરિયરનો ભરોસો એટલો પણ તમારો ભરોસો નહીં રાખવાનો એણે!

પેલો રાહ જુએ – ઘણા દિવસ પછી ફોન કરી જુએ – ‘પુસ્તક મળ્યું ને?’ ‘હા,હા, મળેલું, મળેલું, થેંક્યૂ આનંદ, અભિનંદન, સરસ થયું છે હોં...’

અરે તમે જ મંગાવ્યું હોય ને એણે મોકલ્યું હોય પુસ્તક, તો પણ જવાબ હરિ ઓમ્! બસ, તમારા મનના તરંગો એણે હવામાંથી ઝીલી લેવાના.

લેખકે બિલકુલ નિઃસ્પૃહ રહેવાનું – છઆઠ મહિને તમે ક્યાંક મળી જશો ત્યારે એના પૂછવાથી કે, તમે ઉદાર હો તો એના પૂછ્યા પહેલાં કહેશો – ‘અરે ભાઈ, તમારું સુંદર પુસ્તક મળેલું. પણ એટલા બધા વ્યસ્ત રહેવાય છે કે ન પૂછો વાત! પણ આજે રૂબરૂમાં ‘અભિનંદન!’

અને આપણાં સામયિકોના સંપાદકો – લેખક એમને પોતાનું લખાણ (કાવ્ય કે વાર્તા કે લેખ) મોકલે પછી એ લેખક ઈશ્વરાધીન! બચુભાઈ રાવત તો એવા નિષ્ઠાવાન સંપાદક કે ‘કુમાર’માં મોકલેલી કૃતિ અંગે તરત પ્રતિભાવ-પોસ્ટકાર્ડ આવે. ‘સાભાર પરત’ લખ્યું હોય એમાં પણ બચુભાઈ પાછા બે વાક્યો ઉમેરે કે કેમ તમારું લખાણ સ્વીકારી શકાયું નથી. ને પછી પ્રોત્સાહક શુભેચ્છા હોય. લેખક હતાશ ન થાય, વધુ સજ્જતા કેળવે. બચુભાઈના સમય પછી, કેટલાંક સામયિકોના સંપાદકો એમ કહેતા કે ‘સ્વીકૃતિ-અસ્વીકૃતિની જાણ માટે કૃતિ સાથે જવાબી પોસ્ટકાર્ડ મોકલવું’ હવે તો એ પણ નહીં! લખાપટ્ટી કરવાનો એમની પાસે બિલકુલ સમય નથી. લેખકે સમજવાનું કે એણે પોતાની કૃતિ મોકલી એ પછી સ્વીકારાઈ હશે તો ક્યારેક કોઈ અંકમાં દેખાશે. નહીં તો...

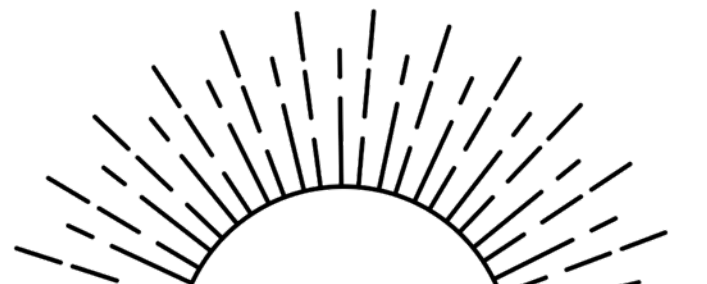
સંપાદકની એક વાત સાચી કે એટલાં બધાં લખાણો – ક્યારે તો એક જ લેખકનાં, દા.ત. ૧૦-૧૨ કાવ્યો – આવી પડે કે, શી રીતે પહોંચાય?

○

પ્રતિભાવની અને વળી પ્રતિપોષણ(Feed back)ની જવાબદારી કે નિષ્ઠા, એમ કહો કે એવી સંવેદનશીલતા આપણામાં ભાગ્યે જ રહ્યાં છે. સામયિકોમાં ‘વાચકોના પત્રો’ની જે પરંપરા હતી એ પણ હવે ક્ષીણ થતી જાય છે. પ્રશંસા હોય કે ટીકા-ટિપ્પણ હોય, લેખકને કોઈ ને કોઈ રીતે ઉપયોગી થતાં હોય છે. લેખક જ નહીં, સામયિકોના સંપાદકો પણ, એમના સામયિક વિશે અભિપ્રાયો મળે એવું ઇચ્છતા હોય છે.

સાહિત્યના જગતમાં આવું સંક્રમણ કે સંવાદ કે આદાનપ્રદાન ઓછું થવા લાગે એથી જીવંતતા અને સંચારશીલતા ઓછાં થાય છે. તમે વાચક તરીકે માનો છો કે પ્રતિભાવ આપવો જોઈએ? તો આપો.

રમણસોળી

પત્ર-વિહાર
પાંચ વિશિષ્ટ પત્રો
પ્ર. ચુ. વૈદ્ય

પ્રહલાદ ચુનીલાલ વૈદ્ય

(જ. ૨૩.૫.૧૯૧૮ - અવ. ૧૨.૩.૨૦૧૦)

સંવેદનશીલ બૌદ્ધિક એ વૈદ્યસાહેબની મુખ્ય ઓળખ. ગણિતમાં પીએચ.ડી. કર્યું, રાજકોટની કોલેજમાં ભણાવ્યું; વળી બનારસ જઈને ખ્યાત વૈજ્ઞાનિક નારલીકર પાસે Relativity(સાપેક્ષવાદ) શીખ્યા-સમજ્યા, હોમી ભાભા સાથે ન્યૂક્લિયર પ્રોગ્રામમાં જોડાયા; ભારતની ને વિદેશોની અનેક યુનિવર્સિટીઓમાં ગણિતનું અધ્યાપન કર્યું, ગુજરાત પબ્લિક સર્વિસ કમિશનના અધ્યક્ષ રહ્યા; ગુજરાત યુનિવર્સિટીના કુલપતિ રહ્યા. પણ આજીવન એમની મુદ્રા શિક્ષકની રહી. ‘ચૉક અને ડસ્ટર’ નામનું એમનું નાનકડું પુસ્તક એ મુદ્રાને સાક્ષાત્ કરાવે એવું છે.

સાહિત્યનો વાચનરસ ઊંડો, ભાષા માટેની નિસબત એવી કે હંમેશાં પ્ર. ચુ. વૈદ્ય લખ્યું - પી.સી. એવા અંગ્રેજી આદાક્ષરો ન યોજ્યા. કહેવાય છે કે આપણા અંગ્રેજીના વિદ્વાન સી.એન.પટેલને વૈદ્યસાહેબે જ ચી.ના.પટેલ લખતા કર્યા હતા.

○

‘પસ્તીનાં પાનાં’ નામના એમના પુસ્તકમાંથી લીધેલા આ લેખાંકો એમણે સંતાનોને લખેલા પત્રોમાંથી તારવેલા છે. લેખકનાં અનેક વિષયોમાંનાં રસરુચિ, એમનો વિશિષ્ટ દષ્ટિકોણ, પ્રવાહી, વિનોદયુક્ત એમની ભાષા - એનો હૃદય પરિચય એ આપે છે.

૧.

બલરાજ સહાની

તા. ૧૬-૪-૭૩

ગયે શુક્રવારે બલરાજ સહાનીનું અવસાન થયું. સવારે હૃદયરોગનો હુમલો થયો. દવાખાને લઈ ગયા. ત્યાં કાંઈક ઠીક થયું. પણ સાંજે ૫-૩૦વાગે બીજો હુમલો થયો અને ૬-૩૫ વાગે અવસાન થયું. ફિલ્મી અભિનેતાઓમાં ‘બલરાજ સહાની’ વિશિષ્ટ વ્યક્તિ હતા. ‘દો બીઘા જમીન’ ફિલ્મમાં તેમણે કલકત્તાના રિક્ષા ખેંચનારને જાણે પરદા ઉપર જીવંત આણી દીધો.

ઈ.સ. ૧૯૭૨નું દિલ્હીની જવાહરલાલ નહેરુ યુનિવર્સિટીનું દીક્ષાન્ત (કોન્વોકેશન) વ્યાખ્યાન બલરાજ સહાનીએ આપ્યું. આ વાતની છાપાંમાં બહુ ટીકા આવી - ‘શું જમાનો આવ્યો છે! યુનિવર્સિટીના પદવીદાન સમારંભોમાં વિદ્વાનોને બદલે ફિલ્મી કલાકારોને આમંત્રણ મળે છે!’ ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડીઆ’એ તો કટાક્ષભરેલો અગ્રલેખ લખ્યો. તેણે લખ્યું કે અત્યારે જે પ્રકારનું કોન્વોકેશન થાય છે તેમાં બલરાજ સહાનીને બદલે જોની વોકરને મુખ્ય મહેમાન તરીકે બોલાવવો જોઈએ. આમ કોન્વોકેશન ફારસ જેવાં થઈ ગયાં છે તેમાં જોની વોકર દીપી નીકળશે અને લોકોને હસવાનું કારણ મળી રહેશે. આ અગ્રલેખ પછી બીજે દિવસે એક વાચકે ‘ટાઈમ્સ’ને પત્ર લખ્યો. તેમાં લખ્યું કે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં એમ. એ. થયેલ વ્યક્તિ જે યુનિવર્સિટીમાં અંગ્રેજીના પ્રોફેસર તરીકે રહી હોય અને પછી કળાના કોઈ ક્ષેત્રમાં જેણે નામના મેળવી હોય તેવી વ્યક્તિ જો યુનિવર્સિટીનું કોન્વોકેશન વ્યાખ્યાન આપે તો તો કોઈને વાંધો ન હોય ને? પત્રલેખક લખે છે - ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડીઆ’ જેવું છાપું પણ પૂરતી તપાસ કર્યા વગર અગ્રલેખ લખે તે કેવું વિચિત્ર! બલરાજ સહાની ઈંગ્લિશ લિટરેચર સાથે એમ. એ. થયેલા છે, અને શાન્તિનિકેતનમાં અંગ્રેજીના પ્રોફેસર તરીકે કામ કરતા હતા. પાછળથી ફિલ્મક્ષેત્રમાં નામના મેળવી. તે પહેલાં ઈંગ્લેન્ડના બી.બી.સી. રેડીઓ પર અંગ્રેજીના એનાઉન્સર તરીકે પણ એમણે કામ કર્યું હતું.

‘ટાઇમ્સ’માં આ પત્ર છપાયા પછી છાપાંવાળાઓને ભાન થયું કે આ તો કાચું કપાચું! પછી તો બલરાજ સહાનીનું દીક્ષાન્ત ભાષણ પણ છાપ્યું અને જ્યારે બલરાજ ગુજરી ગયા ત્યારે ‘ટાઇમ્સ’ સિવાયનાં છાપાંમાં આ કોન્વોકેશનવાળી વાતનો નિર્દેશ પણ આવ્યો.

દેશમાં ઈન્દિરા ગાંધીનો જુવાળ આવ્યો અને છેલ્લી ચૂંટણીમાં ઈન્દિરા કોંગ્રેસનો જયજયકાર થયો તેમાં મોટાં શહેરોમાં બલરાજ સહાનીના ઈન્દિરા તરફી પ્રચારે પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો. સહાની પોતે ભારતીય કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષના સભ્ય હતા અને પોતાના મૃત્યુ સમયે કોઈ પણ જાતની ધાર્મિક વિધિ નહિ કરવાની અને મૃતદેહ પાસે લાલ ઝંડો તથા લેનીનની છબી મૂકવાની સૂચના તેમણે આપી રાખી હતી.

૨.

લોહી અને રંગમાં ભારતીય, પણ...

૮-૪-૧૯૭૮

ભારતમાં પ્રચલિત શિક્ષણવ્યવસ્થા આજથી લગભગ ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં મેંકોલેએ શરૂ કરેલી. તેનો હેતુ સ્પષ્ટ કરતા મેંકોલેના શબ્દો હમણાં વાંચવા મળ્યા. મેંકોલેએ લખ્યું છે કે, *‘We must at present do our best to form a class who may be interpreters between us and the millions whom we govern; a class of persons, Indians in blood and colour, but English in taste, in opinion, in morals and in intellect.’* મેંકોલે તેના કામમાં કેટલો બધો સફળ થયો છે! અંગ્રેજોનાં રાજ તો ગયાં પણ તેણે ઊભો કરેલો વર્ગ – લોહી અને રંગમાં ભારતીય પણ વિચાર અને વર્તનમાં વિલાયતી – તો હજુ ફૂલેફાલે છે. ગુજરાતમાં હતો ત્યાં સુધી આ વાત બહુ નજરે નહોતી પડતી, પણ અહીં દિલ્હીમાં તો અને તેમાંયે નવી દિલ્હીમાં તો ઠેરઠેર ઈન્ડિયન્સ ઈન બ્લડ એન્ડ કલર બટ ઇંગ્લિશ ઈન ટેસ્ટ એન્ડ ઓપીનિયન જોવા મળે છે. અહીં નાનાં બાળકો રામાયણની વાર્તા અંગ્રેજીમાં વાંચે છે અને રામને રામાયણના ‘હીરો’ તરીકે ઓળખે છે. બીજી વાત, દિલ્હીમાં રામ તો એક જ છે અને તે આપણા મિનિસ્ટર જગજીવનરામ. પેલો રામાયણનો હીરો તો ‘રામા’ છે. Rama એટલે રામા. બાળકો રામાયણની વાર્તામાં વાંચે છે. ‘રામા મેરીડ સીતા... રાવણા કેરીડ અવે સીતા...’ આ ઈન્ડિયન્સ ઈન બ્લડ અને કલર! રામને રામા, રાવણને રાવણા, અશોકને અશોકા અને રવીન્દ્રને રવીન્દ્રા કહે છે. પછી યોગને યોગા કહે તેની શી નવાઈ.

નવી દિલ્હીમાં એવાં હજારો કુટુંબો છે (ઘણાંખરાં સરકારી નોકરોનાં), મેંકોલેના શબ્દોમાં ‘જે કરોડો પર આપણે રાજ કરીએ છીએ તેમની અને આપણી વચ્ચેના દુભાષીઆઓ’ છે! જેમનાં બાળકો કોઈ ભારતીય ભાષા ભણતાં જ નથી. લખવું, વાંચવું, બોલવું અંગ્રેજીમાં જ. ફક્ત પેલાં

‘કરોડો’ સાથે પ્રસંગ પડે તેટલું માતૃભાષામાં બોલવું, સરકારી નોકરી માટે આજે પણ ભાષામાં ફક્ત અંગ્રેજીનું જ્ઞાન આવશ્યક ગણાય છે. એકાદ ભારતીય ભાષા પણ લખતાં ન આવડતી હોય એવા કેટલાયે ઓફિસરો છે!

અંગ્રેજો તો ગયા. પાછળ રહી ગયા પેલા કરોડો લોકો ‘Millions we govern’ અને પેલા દુભાષીઆઓ "Interpreters, Indians in blood and colour..." આનું પરિણામ હમણાં થયેલી ચૂંટણીઓમાં દેખાયું. મોરારજીભાઈની જનતા સરકારે જુદાંજુદાં કમિશનો નીમ્યાં. ઇન્દિરા ગાંધીની કેટલીયે બદબોઈ આ કમિશનોની સુનવાણીમાં થઈ, પણ આ ઇંગ્લિશ ઇન ટેસ્ટ એન્ડ ઓપિનિયનવાળા વર્ગો સુધી જ પહોંચી. પરિણામે બેંગલોરની બધી બેઠકો જનતાને મળી, પણ પેલા ‘millions we govern’ લોકોએ તો (કર્ણાટકમાં) ઇન્દિરાને બે તૃતીયાંશ બહુમતી આપી!

૩.

ગધેકી સવારી

તા. ૩૦-૪-૮૩

હિન્દી લેખક જૈનેન્દ્રકુમારની એક નિબંધિકા વાંચી હતી : ‘ગધેકી સવારી’. મારા દાંત દેખાડવા હું સિવિલ હોસ્પિટલ સાઈકલ પર જતો હતો ત્યારે મનમાં થયું કે જૈનેન્દ્રની ગધેકી સવારી અને અમદાવાદમાં સાઈકલની સવારી બન્ને સરખાં જ રસપ્રદ છે. અમેરિકામાં તમારા પ્રોફેસર ઘેરથી યુનિવર્સિટી સાઈકલ પર જાય છે. પણ તે તો અમેરિકામાં. ત્યાં તો ટ્રાફિકના કેટલાક નિયમો હોય છે. જેમ કે ચાર રસ્તા ઉપર ઓવરટેક ન થાય. Give way to traffic on your right, વગેરે. પણ અહીં અમદાવાદમાં તો સાઈકલ અને રિક્ષાવાળા માટે એક જ નિયમ છે. પોલ દેખ કર પેસ જાઓ. જરા જેટલી જગ્યા દેખાય એટલે તેમાં આગલું વ્હીલ ઘાલી દો, એની મેળે જગ્યા થઈ જશે!!

અહીંની એક બીજી વિશેષતા છે. મારા એક લાંબા મિત્ર માટે અમે કહેતા કે તેને ઊંટ પર બેસાડો તો એના ટાંટિયા નીચે ઢસડાય! અમદાવાદની સાઈકલ પર જતા હો અને કદાચ તમારી આગળ સાઈકલ ડબલ સવારી જતી હોય. ખાસ્સો સાડા પાંચ, પોણા છ ફૂટ લાંબો જુવાન પાછળ કેરિયર પર બેઠો હોય. પણ સાઈકલ પર પાછળ બેસનારને પગ મૂકવાની જગ્યા હોતી નથી. તેણે ઘોડો તો પલાણ્યો હોય પણ પગ ગોઠણથી વળાય નહિ. સીધા રાખે તો પેલા ઊંટ પર બેઠેલા મિત્રની જેમ પગ ઢસડાય. એટલે સાઈકલની ગતિદિશામાં ગોઠવણમાંથી પણ સીધા રાખીને કાતરની જેમ સવારી ચાલી જતી હોય! અમેરિકન પ્રોફેસરને ત્યાંની સાઈકલ સવારીમાં આવો નજારો જોવા મળે ખરો?

અને આ હું જોઉં છું ત્યારે યાદ આવે છે કે જમાનાએ કેટલી પ્રગતિ કરી છે! ૧૯૫૬માં એક રાત્રે ૧૧-૩૦ વાગે ટાઉન હોલમાં નાટક જોઈને અમે પાછાં આવતાં હતાં. મારી સાઈકલ ઉપર પાછળ પત્ની અને આગળ નાની પુત્રી, એમ આવતાં હતાં ત્યારે પોલીસે રોકેલાં અને નામ લખી કેસ કરેલો. હું સપત્નીક બે દિવસ કોર્ટમાં જઈ આવેલો. અને આજે? ભરબપોરે ભરબજારે કાતરિયા ડબલ સવારી સાઈકલો ચાલે છે! ખરેખર શિસ્ત અને કાયદાપાલનમાં આપણે કેટલાં આગળ વધી ગયાં છીએ!!

૪.

બાવળ, લીમડો અને શિરીષ

તા. ૧૮-૪-૮૨

આ વર્ષે ઉનાળો મોડો શરૂ થયો છે. આજે ૧૮મી એપ્રિલ થઈ પણ હજુ સુધી વધુમાં વધુ તાપમાન ૪૦°સે. જેટલું જ થયું છે અને તે પણ એકબે દિવસ જ રહ્યું હતું. આજે ૩૭°સે. જેટલું તાપમાન છે. આ વર્ષે કોયલ પણ ઘણી મોડી બોલવા લાગી છે. ૧૦મી એપ્રિલ સુધી તો સવારના એકલા કાગડા જ સંભળાતા. હવે કોયલનો ટહુકાર સંભળાય છે. મને લાગે છે કે, હવે નિશાળમાં વેકેશન પડશે અને શેરીઓમાં છોકરાંઓ ભટકવા નીકળશે ત્યારે બપોરે પણ કોયલ બોલતી સંભળાશે, કારણ કે તેના ટહુકાનો વળતો જવાબ આપી તેને ચીડવી ચીડવીને વધુ ટહુકા કરતી કરનાર છોકરાંઓ રસ્તા પર હાજર હશે.

મને તો બધી ઋતુઓમાં ગુજરાતનો ઉનાળો જ ગમે છે. (અત્યારે બપોરના ૩-૦૦ વાગ્યા છે અને આ લખું છું ત્યાં કોયલનું કુહુક-કુહુક સંભળાયું!) આપણે ત્યાં મોગરાનાં ફૂલ રોજ ઢગલાબંધ ઊતરવાં શરૂ થઈ ગયાં છે. અમે વિદ્યાનગર હતાં ત્યારે અમારા ઘરની સામે જ શિરીષનાં મોટાં મોટાં ઝાડ હતાં. ઉનાળામાં તેને લખલૂટ ફૂલ આવે અને વાતાવરણમાં શિરીષની મીઠી ફોરમ ભરાઈ રહે! હવે તો એ બધાં ઝાડ કાપીને ત્યાં મકાન બંધાયાં છે. આ વખતે વિદ્યાનગર ગયો ત્યારે શિરીષની ઊણપ દેખાઈ નહિ, કારણ કે ત્યારે ઉનાળો નહોતો. પણ ત્યાર પછી હું બે દિવસ કોલ્હાપુર ગયો ત્યાં યુનિવર્સિટીના કેમ્પસ ઉપર શિરીષનાં ઝાડ જોયાં અને રાજાને ચમ્મર ઢોળવાનાં ચમ્મર જેવાં લખલૂટ ફૂલો જોયાં અને જૂની વાત તાજી થઈ. પછી તો અહીં આવીને જોયું તો ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ગણિત વિભાગની આસપાસ પણ બે-ત્રણ શિરીષનાં વૃક્ષો છે. કોલ્હાપુર યુનિવર્સિટીમાં શિરીષનાં ઝાડ પાસે જ બાવળનાં કાંટાવાળાં ઝાડ જોયાં! તો ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં શિરીષનાં ઝાડ આસપાસ લીમડાનાં ઝાડ જોયાં! યુનિવર્સિટીઓમાં ક્યાંક કાંટા છે તો ક્યાંક કડવાશ છે, પણ વચ્ચે વચ્ચે શિરીષની ફોરમ પણ છે ત્યાં સુધી હજુ આશા છે બાકી અત્યારે દેશમાં પરિસ્થિતિ એવી છે કે, બાવળ અને લીમડા સચવાઈ રહેશે અને શિરીષ કપાઈ જશે એવું લાગે છે.

૫.

વન-ડે ક્રિકેટ મેચ

તા. ૨૮-૯-૮૪

આજકાલ વન-ડે ક્રિકેટ મેચનો જમાનો છે અને હવે તો તેનું જીવન્ત પ્રસારણ ટી.વી. ઉપર થાય છે એટલે સાત કલાક ટી.વી. સામે બેસી રહેવાનું મન તો ઘણું થાય પણ પાલવે નહિ. એટલે મેં એક ઉપાય કાઢ્યો છે. સામે રેડિયો રાખ્યો છે. કોમેન્ટરી ચાલુ છે અને આ કાગળ લખાય છે.

આ વન-ડે ક્રિકેટ મેચ એ નવી વાત છે. અમે નાના હતા ત્યારે ગલીમાં ક્રિકેટ રમતી વખતે સંજોગ પ્રમાણે અમે નિયમો ઘડી કાઢતા. ત્યારે એક એવો નિયમ પણ કરતા કે બન્ને પક્ષ દસ દસ ઓવર રમે અને તેમાં જે વધારે રન કરે તે જીતે. વન-ડે મેચમાં આવું જ છે. આજથી ત્રીસ-ચાલીસ વર્ષ પહેલાં એક વાર ઇંગ્લેન્ડની ટીમ ઓસ્ટ્રેલિયા રમવા ગઈ હતી. ત્યાં પાંચ દિવસની બે દાવવાળી ટેસ્ટમેચમાં પહેલા ચાર દિવસ વરસાદને કારણે રમત રમી શકાઈ નહિ. પાંચમે દિવસે ઉઘાડ નીકળ્યો, પણ એક દિવસમાં બંને દાવ રમાય અને પરિણામ આવે તે તો ક્યાંથી બને! વળી ટિકિટ ખરીદીને આવેલા પ્રેક્ષકોને પણ કેમ સંતોષવા? એ તો પૈસા પાછા માગે: એટલે ગલીઓમાં રમતાં અમે નિયમો બનાવતા હતા તેમ બન્ને ટીમોએ નક્કી કર્યું કે, રમતના સાત કલાકમાંથી બન્ને ટીમો સાડા ત્રણ કલાક રમશે અને જે વધુ રન કરે તે ટીમ જીતી! હાઉં! આમ વન-ડે મેચની શરૂઆત થઈ ને હવે તો તેનું ખાસ્સું મહત્ત્વ થયું છે.

ભારતની રણજી ટ્રોફી મેચોને આ વર્ષે પચાસ વર્ષ પૂરાં થયાં છે. તેની ઉજવણી નિમિત્તે ઓસ્ટ્રેલિયાની ટીમ ભારતમાં ૬ વન-ડે મેચ રમવા માટે ખાસ આવી છે. વન-ડે મેચની લોકપ્રિયતા હવે ખૂબ વધી ગઈ છે.

ભારતની ટીમને આ વન-ડે મેચ બહુ ફાવતી ન હતી. પણ ગયે વર્ષે ઇંગ્લેન્ડમાં રમાયેલી ૯ રાષ્ટ્રો વચ્ચેની લીગ મેચમાં બધાંને હરાવીને ભારતીય ટીમ ચેમ્પિયન થઈ ત્યારથી ભારતમાં આ વન-ડે મેચનું ઘેલું લાગ્યું છે. આવતા શુક્રવારે અમદાવાદમાં રમાતી મેચની ટિકિટ ઓછામાં ઓછી રૂ. ૧૦૦/ છે (અને તે એક જ દિવસની મેચ માટે!) મેં જ્યારે નોકરી શરૂ કરી ત્યારે મારો મહિને પગાર રૂ. ૮૫/- હતો અને આજે એક દિવસની મેચ જોવાની ટિકિટ રૂ. ૧૦૦/-!!

મને લાગે છે કે રેડિયો ઉપર કોમેન્ટરી ચાલતી રહેશે તો કાગળમાં ક્રિકેટ સિવાય કંઈ લખવાનું સૂઝશે નહિ એટલે સ્વિચ બંધ કરી દઉં છું. હાશ!

અમદાવાદમાં ટી.વી. અને તેની સાથે વીડિયો ઉપર ફિલ્મ જોવાનું એટલું બધું વધી ગયું છે કે જે સિનેમા થીયેટરો પૈસાદાર અને શેઠિયા લોકોની ઘરાકી ઉપર ચાલતાં હતાં તે હવે બંધ થવા બેઠાં છે. ગાંધી રોડ ઉપરની મોડલ ટોકિઝ અને આશ્રમ રોડ ઉપરની દિપાલી ટોકિઝની જગ્યાએ મોટાં શોપિંગ સેન્ટર અને ઓફિસ કોમ્પ્લેક્સ બાંધવાની મ્યુનિ. એ પરવાનગી આપી દીધી છે. ક્રિષ્ણ ટોકિઝ, સ્ટેશન સામેની અલંકાર ટોકિઝ અને ગાંધી રોડ ઉપરનું જૂનું સિનેમા ડી ફ્રાંસ પણ વેચવા નીકળ્યું છે. ખાડિયા, ફુવારા, નરોડા, ઓઢવ, સાબરમતી વગેરે મજૂર લતાનાં થિયેટરો ચાલ્યા કરશે અને 'સો દા'ડા સાસુના તો એક દા'ડો વહુનો' એવી ગુજરાતી ફિલ્મો કે અમજદખાનની ઢિશુમ ઢિશુમ ફિલ્મો બતાવ્યા કરશે, બાકી આશ્રમ રોડ અને ઘીકાંટાનાં સિનેમાઘરો સારી ફિલ્મો બતાવતાં હતાં તેવું નથી પણ ત્યાં જેઓ ઢિશુમ ઢિશુમ જોવા જતા તે બધા હવે પોતાને ઘેર ટીવીમાં વિડિયો લગાવી જુએ છે.

(પસ્તીનાં પાનાં, પ્ર.ચુ.વૈદ્ય, ગૂર્જર, અમદાવાદ, ૧૯૯૯)

કવિતા
બે કાવ્યો
પ્રતિષ્ઠા પંડ્યા

(૧) પિંડ

શું ફરક છે

મારામાં અને એમનામાં

જેમને મેં જોયેલી થોડા દિવસો ઉપર ફોકલેન્ડ રોડ ઉપર?

આંખો પરનો મસ્કરા, સૂનો કાળો,

ગાલ ઉપર જુદી ખુશીની લાલી, ઝેરી ગુલાબી?

કે પછી જે મળે છે અમને

અમારાં નાજુક સપનાંને દાવ પર લગાવવાના બદલામાં,

ને ટૂંટિયું વાળી પડેલી ઇચ્છાઓને બંધ બારણાં પાછળ છોડી દઈ

મોટા રસ્તા પર પુરુષોને મળવાના બદલામાં એ?

કે પછી અમે જ્યાં આવીને ઊભાં છીએ એને માટે અમે

કોને દોષ ઠેરવીએ છીએ એ?

કાં તો જ્યારે અમારું નસીબ અમને ખાવા ધાય

ત્યારે અમે કોની પાસે ને ક્યાં જઈએ છીએ એ?

ક્યાં છે એ ભેદરેખા અમારા બંને વચ્ચેની?

કોઈ એક કાલ્પનિક ધરતી પર?

તેં અમને મૂર્ખ બનાવવા કરેલી વાર્તાઓથી પર,

તારી દુકાળભરી નજરોથી, તરસ્યા સ્પર્શોથી,

તારી પ્રેમની જટિલ ભાષાના છટકા અને જાળથી દૂર?

કારણ તારી ભૂખની ક્ષિતિજો પર,

તારાં અંગોના અસહ્ય ભાર તળે,

મારી ઇચ્છાઓને બનાવી, તોડી જાણતી

તારી કલાકારી આંગળીઓની વચમાં,

અંધારી રાતોમાંય સમયના ભેદ ચાખી જાણતા
 તારા તાળવા પર
 આ કડવોમીઠો, આ ખાટો
 અમે બધાંય એકસરખાં છીએ
 એકમેકમાં સાવ ભળી ગયેલા
 આકાર વિનાના
 આનંદના પિંડ,
 નહીં ઝડપેલી, નહીં પિછાણેલી
 શક્યતાઓના પિંડ,
 સન્માન વિનાના જીવના પિંડ.

(૨)
 જાઉં ત્યારે

સ્ત્રીઓ હંમેશા રહેવાની
 બધું ઠીકઠાક કરતી,
 ચીજોની સારસંભાળ કરતી.
 રેશમી કાળી રાતો પર ઢોળાયેલા
 ઉત્સાહના જક્કી ડાઘા,
 સવારના સૂરજમઠી ફરસ પર
 વેરાયેલી લાગણીઓ,
 ખાળમાં અટકેલાં વણઉકલ્યાં વેરઝેર,
 શિરાઓમાં સતત ટપકતી રહેતી ઈચ્છાઓ.
 એ લોકો બધાનું ધ્યાન રાખશે.
 બધી જગ્યા ચોખ્ખી રાખશે.
 પાછળના ખુલ્લા છોડેલા બારણેથી આવે
 કે આગળનો દરવાજો ખટખટાવીને
 હશે કોઈ ને કોઈ આહ્વાદ માટે

કોઈ મનની ઉત્તેજના માટે
 કોઈ પ્રેમ માટે
 કોઈ ભૂલવા માટે.
 તું ક્યારેય એકલો નહીં હોય
 પછી ભલે હું રહું કે જઉં.
 હશે કોઈ તારા અહમ્ને પંપાળનારી
 ને કોઈ પ્લાસિબો જેવી
 સીધીસાદી ભોળી ગોળી જેવી.
 તો, ચાલ અત્યારે જ કહી દઉં આવજે તને
 જ્યારે તું હજુય મારા બાહુઓમાં
 વીંટળાયેલો છે
 ને તારી આંખો અટકેલી છે મારા મોં પર
 સ્થિર ને નશો ભરેલી
 જ્યારે રહ્યોસહ્યો પ્રેમ હજુય અમળાય છે તારા હૈયે
 અને આ જગ્યા પ્રમાણમાં ચોખ્ખી છે.

(બુદ્ધિપ્રકાશ, મે ૨૦૨૨)

વાર્તા ગુડનાઈટ ડેડી ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી

ચન્દ્રકાન્ત કેશવલાલ
બક્ષી

૨૦.૮.૧૯૩૨ –
૨૫.૩.૨૦૦૬

વાર્તા-નવલકથાકાર તરીકે એક લાક્ષણિક અંદાજ ધરાવતા બક્ષી 'આધુનિકતા'ના વાતાવરણમાં પણ 'ઘટનાના બેતાજ બાદશાહ' ગણાયેલા. નગરજીવનના નવા સંદર્ભો, નવીન પરિસ્થિતિઓ અને વિલક્ષણ પાત્રોને એમણે રૂઢિભંગક મિજાજવાળા પણ વેગીલા કથાપ્રવાહથી એક વિશિષ્ટ આકાર આપ્યો. એ લોકપ્રિય લેખક હતા ને બહોળી વાચક-સંખ્યા પર મુસ્તાક હતા. વિદ્રોહી પત્રકાર તરીકે ને ઘટના-સર્જનના કૌશલવાળા કથાલેખક તરીકે એમણે એક તેજાબી ને ઓજસ્વી ભાષા નીપજાવી એ એમનો મહત્ત્વનો વિશેષ. આજીવન લેખક રહેલા બક્ષીએ નવલકથા, વાર્તા, પત્રકારી-વૈચારિક અનેક ગ્રંથો આપ્યા એમાં નવલકથા આકાર અને દીર્ઘ ટૂંકી વાર્તા મીરાં યાદગાર છે. બક્ષીએ બક્ષીનામા આત્મકથા પણ લખી છે. બક્ષી ઇતિહાસના પ્રોફેસર પણ હતા.

આ વાર્તા મૂળ ઘટના-અંશની પિતાની વેદનાને સંગોપી રાખીને વહાલસોયી નિર્દોષ દીકરીના પાત્રને સાક્ષાત્ કરે છે.

એણે જોયું બેબી વાર્તા સાંભળતાં જ સૂઈ ગઈ હતી.

ધીરેથી એણે બેબીના વાળની બંને રેશમી રિબનો ખોલી. પછી એક પછી એક હેરપિનો કાઢી લીધી, વાળ છૂટા કર્યા અને માથા પર હાથ ફેરવ્યો, ગાલ પર એક બચી ભરી. કહેવાનું મન થયું 'ગુડ નાઈટ, ડાર્લિંગ!'

સવારની ફ્લાઈટથી જવાનું હતું બેબીને.

ટેબલ પર પડેલી જૂની ડબલ લાઈનવાળી નોટનું પાનું ફફડ્યું. એ ઊભો થયો. હોમવર્કવાળી નોટ ઠીક કરીને બેગમાં મૂકતાં એનાથી વંચાઈ ગયું. આડાઅવળા અક્ષરે અંગ્રેજીમાં પેન્સિલથી લખ્યું હતું: 'ફેરી પિંક કુડ નોટ ફ્લાય, ફોર હર વિંગ્સ વેર વેટ.' – પાંખો ભીંજાઈ ગઈ હતી એટલે ફેરી પિંક ઊડી શકતી ન હતી. ફેરી પિંક પરી હતી. નદીને કિનારે રહેતી હતી. લાઈલેકનાં ફૂલો વચ્ચે ઊડતી હતી. એ ઊડતી હતી એટલે ફૂલો હાલતાં હતાં અને પંખુડીઓ પરથી શબનમ ઝરતું હતું અને જ્યાંજ્યાં શબનમનું એક ટીપું ઝરતું હતું ત્યાં એક પતંગિયું પંખ ફફડાવીને ઊડી જતું હતું.

એણે નોટ બંધ કરી અને બેગમાં મૂકી.

એણે કહેલું: 'બેટા, વહેલી સૂઈ જા, કાલે વહેલા ઊઠીને તૈયાર થવાનું છે.'

'કેમ?'

'કાલે વહેલા ઊઠવાનું છે. પછી તું ઊઠીશ નહીં.'

'ઊઠીશ, મને વાર્તા કહો.'

એણે વાર્તા બનાવવા માંડી : 'એક બેબી હતી...'

'મારા જેવી?'

'હા, તારા જેવી, પણ એના વાળ તારા કરતાં લાંબા હતા.'

'કેટલા લાંબા, ડેડી?'

'બહુ લાંબા.'

'એ ચશમાં પહેરતી હતી?'

એ હસ્યો. પછી યાદ આવ્યું, મમ્મી ચશ્માં પહેરતી હતી એટલે. અને એ ગમગીન થઈ ગયો. સંયત થઈ ગયો. ફરી હસ્યો. ‘તને કેવી રીતે ખબર પડી ગઈ?’

‘મને ખબર નથી.’

‘અચ્છા. એ ચશ્માં પહેરતી હતી?’

‘આપણી મમ્મી પણ ચશ્માં પહેરે છે ને? હા, મમ્મી ચશ્માં પહેરતી હતી. પણ બેબીનાં ચશ્માં મમ્મી કરતાં નાનાં હતાં.’

‘એ જોઈ શકતી ન હતી?’

‘જોઈ શકતી હતી. બહુ નહીં.’

‘ચશ્માં પહેરે એટલે ન રડાય?’

‘રડાય.’

‘પછી?’

‘—પછી એ બેબી એક વાદળ પર બેસી ગઈ. વાદળમાં બહુ પાણી હતું.’

‘બેબી ભીંજાઈ ગઈ?’

‘ના બેટા, એ બેબી વાદળ પર બેસી ગઈ અને વાદળ આકાશમાં વહેતું હતું. અને એક નાનું લીલું પક્ષી આવ્યું. પક્ષી બહુ થાકી ગયું હતું. ઊડી ઊડીને પાંખો ફફડાવતું ફફડાવતું એ વાદળ પર બેસીને શ્વાસ ખાવા લાગ્યું, અને...’

‘એ રસ્તો ભૂલી ગયું હતું?’

‘હા, એ રસ્તો ભૂલી ગયું હતું.’

‘રાત પડી ગઈ?’

‘ના રાત ન હતી. પણ અંધારું થઈ ગયું હતું એટલે પક્ષી ગભરાતું હતું બેબીની પાસે બેસી ગયું.’

‘એને ડર લાગતો હતો?’

‘ડર લાગે ને? આટલા મોટા આકાશમાં એકલું ઊડ્યા કરે તો ડર લાગે ને?’

‘લાગે.’

એટલે બેબીએ પક્ષીને પૂછ્યું : ‘પક્ષી, તું ક્યાં રહે છે?’

‘પક્ષી ક્યાં રહેતું હતું?’

‘પક્ષીએ કહ્યું કે, હું તો એક તારામાં રહું છું. એ તારો અહીંથી બહુ દૂર દૂર છે.’

‘કેટલે દૂર?’

‘ખૂબ દૂર. મામાનું ઘર છે ને, એટલે બધે દૂર.’

‘પક્ષી રડવા લાગ્યું?’

‘ના, એ કહે બેબી, હું રસ્તો ભૂલી ગયું છું. મને વાદળ પર બેસવા દઈશ? બેબી કહે: હા, જરૂર બેસવા દઈશ. પછી પક્ષી બેઠું. અને વાદળ આગળ વહેવા લાગ્યું.’

‘એ ઊડી ઊડીને થાકી ગયું હતું?’

‘હા, બેટા, ખૂબ ઊડી ઊડીને થાકી ગયું હતું. એટલે વાદળ પર બેબીની સાથે બેસી ગયું.’

‘પછી?’

‘પછી ચશમાંવાળી બેબીએ લીલા પક્ષીને પૂછ્યું: ‘પક્ષી, તને ગાતાં આવડે છે?’

પક્ષીએ કહ્યું: ‘મને તો ગાતાં આવડે જ છે ને?’

બેબીએ પૂછ્યું: ‘મને એક ગીત સંભળાવીશ?’

‘પક્ષીને ગીત ગાતાં આવડે, ડેડી?’

‘આ પક્ષીને આવડતું હતું બેટા, એણે ગાયું.’

‘બેબીને મજા પડી?’

‘ખૂબ મજા પડી. બેબી ખુશ થઈ ગઈ. ઊભી થઈ. ખૂબ નાચી. એ નાચી એટલે વાદળ હાલ્યું અને વાદળમાંથી વરસાદ પડવા લાગ્યો.’

‘તમે તો કેવી ફાઈન વાત કરો છો, ડેડી!’

‘તને ગમે છે?’

‘હા, મને બહુ ગમે છે. પછી શું થયું?’

‘ખૂબ વરસાદ પડ્યો. વાદળ ખાલી થઈ ગયું. વરસાદ નદી ઉપર પડ્યો અને પરવતો ઉપર પડ્યો. જમીન ઉપર પડ્યો, ઝાડો ઉપર પડ્યો. પાંદડાંઓ ઉપર પડ્યો.’

‘ઝાડ પણ ભીંજાઈ ગયાં?’

‘હા. એક ઝાડ હતું. એનાં પાંદડાં પીળાં પડી ગયાં હતાં. એમાં એક કેસરી કીડી રહેતી હતી.’

‘એ પણ ભીંજાઈ ગઈ?’

‘હા. કેસરી કીડી પીળા પાંદળા પર સૂતી હતી. હવા આવી એટલે પાંદડું તૂટવા લાગ્યું કીડીની પાંખો ભીંજાઈ ગઈ. એ ઊડી શકી નહીં. પછી એ રડવા લાગી.’

‘કીડી કેમ રડવા લાગી?’

‘એની પાંખો ભીંજાઈ ગઈ ને બેટા, એટલે એ ઊડી શકી નહીં. એટલે રડે.’

‘ડેડી, ફેરી પિંકની પાંખો ભીંજાઈ ગઈ હતી. એ પણ રડતી હતી.’

‘આ કીડી પણ ફેરી પિંકની જેમ રડવા લાગી. કહેવા લાગી : મારી પાંખો ભીંજાઈ ગઈ. હવે હું નહીં ઊડી શકું.’

‘બેબીએ એની પાંખો લૂછી નાખી?’

‘ના. ત્યાં એક જાડો દેડકો બેઠો હતો. એનું ગળું હાલતું હતું અને આંખો બહાર નીકળી ગઈ હતી. કીડીની પાંખો ભીંજાઈ ગઈ ને એટલે એ હસવા લાગ્યો.’

‘પછી?’

‘પછી સૂરજ ચમક્યો. આકાશ ગરમ થયું. નદી ગરમ થઈ. પર્વતો ગરમ થયા. જમીન ગરમ થઈ એટલે કીડીની પાંખો પણ સુકાઈ ગઈ.’

‘કીડી ઊડી ગઈ?’

‘તડકો ખૂલ્યો એટલે કીડીની પાંખો સુકાઈ ગઈ. અને દેડકાની આંખો ધૂપમાં બંધ થઈ ગઈ. કીડીની પાંખો તડકામાં ચકચક થવા લાગી. પછી કેસરી કીડી ઊડવા લાગી. લીલું પક્ષી ગાવા લાગ્યું. ચશમાંવાળી બેબી નાચવા લાગી.’

‘કેવું ફાઈન, ડેડી!’

‘પછી સામે એક મેઘધનુષ્ય ખૂલી ગયું.’

‘મેઘધનુષ્ય એટલે?’

‘વરસાદ પડે અને સૂરજ ચમકે એટલે આકાશમાં સાત હલકા રંગોનો એક પુલ બની જાય છે. ઝૂમાં છે ને એવો જાપાનીસ પુલ જેવો.’

‘પછી?’

‘કેસરી કીડી એ મેઘધનુષ્યના રંગીન પુલ ઉપર જઈને રમવા લાગી. લીલું પક્ષી એ પુલ ઉપર થઈને ઊડી ગયું. એ રહેતું હતું એ તારા તરફ ઊડી ગયું.’

‘અને બેબી, ડેડી?’

‘બેબી પણ સૂઈ ગઈ, બેટા. ચાલ, હવે તું પણ સૂઈ જા.’

‘બેબી ક્યાં સૂઈ ગઈ?’

‘એના ડેડી પાસે. વાર્તા પૂરી થઈ ગઈ.’

‘ચાલો. હવે સૂઈ જવાનું - ગુડ નાઈટ.’

‘ગુડ નાઈટ, ડેડી!’

રેશમી રિબનો અને હેરપિનો એણે બેબીની નાની બેગમાં મૂક્યાં. પેન્સિલથી હોમવર્ક કરેલી નોટ મુકાઈ ગઈ. કેસરી કીડી મેઘધનુષ્ય પર રમતી હતી. લીલું પક્ષી ઊડી ગયું હતું તારાઓના દેશમાં. ચશમાંવાળી બેબી ચશમાં અને રિબનો અને હેરપિનો કાઢીને ડેડીને ગુડ નાઈટ કરીને સૂઈ ગઈ હતી. વાર્તા પૂરી થઈ ગઈ હતી.

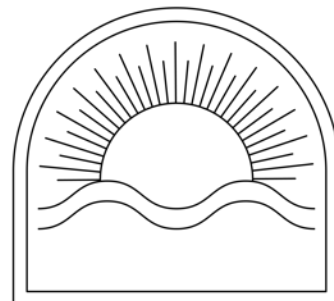
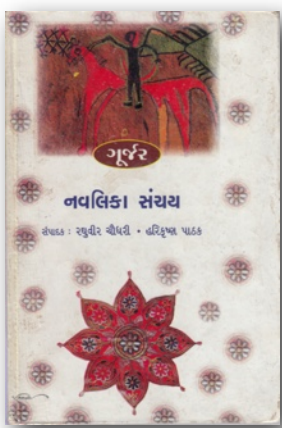
બેબીને સવારથી ફ્લાઈટથી મોકલી દેવાની હતી. એ એકલી જ જવાની હતી. અહીંથી બેસી જવાની હતી નવ વાગ્યે. સાડા બારે મદ્રાસ ઊતરી જવાની હતી. મદ્રાસ પર એની મમ્મી એને લેવા આવવાની હતી.

એનું વેકેશન પણ પૂરું થવા આવ્યું હતું.

—એને એના ડેડી સાથે રહી આવવાની કોર્ટે આપેલી મુદત પણ.

(‘ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ’)

નવલિકા સંચય, ગૂર્જર, ૧૯૯૮

ગીત
ઘોબીની છોકરીના પગને..
મનોહર ત્રિવેદી

સતીશચંદ્ર વ્યાસ 'શબ્દ' દ્વારા, મૂળ બંગાળીમાં તેમ જ ગુજરાતીમાં અનૂદિત 'બાઉલનાં ગીતો' નામે સંચય પ્રગટ થયો છે. રાજ હસન બાઉલ તેમ જ અન્ય બાઉલ ગીતની પ્રથમ પંક્તિથી પ્રેરિત રચનાઓ, ઋણસ્વીકાર સાથે. —મ.

(પીરિત કરે ઘોબેર માથે રે પા ધુઆ ખેલે)

ઘોબીની છોકરીના પગને પખાળે છે નાનકડી સરિતાનો તટ
ઓછાંવત્તાં તો થયા વ્હેતાં જળ : પ્રેમમાં દીઠી છે કોણ વધઘટ?

કપડાંનો મેલ ભલે આપે ને ઉપરથી

છીપર પર ઘોકાનો માર

રેતીમાં સૂકવતી જાય છે તો કંઠેથી

ઊડે છે કુંજડીની હાર

નાહીને વાળ એના ઝાટકે તો થાય : આ તો રાજાની કુંવરીનો વટ

ભેખડ છે, પંખી છે, કાંઠાનાં ઝાડ છે

ને બે બાજુ વ્હેતિયાણ નીર

કૂદે છે, નાચે છે, ઘડી ઘડી વાત માંડે

એકલું ના ગમતું લગીર

કાનજીની જેમ અહીં પસવારે વાયરો ગાલ ઉપર કાળવી બે લટ

ખારવાની કને હોય હોડી ને હલ્લેસાં

કીડી કને તરણાની નાવ

આવે ને જાય, કોઈ બેસે, રોકાય

એકસરખાં છે કાંઠાને ભાવ

નદી વતી છોકરી પોતાને કહેતી કે કાલ ફરી આવજે તું ઝટ

ઓછાંવત્તાં તો થાય વ્હેતાં જળ : પ્રેમમાં દીઠી છે કોણ વધઘટ!

હાસ્ય-વિનોદ હું હોસ્પિટલમાં છું કલ્પના દેસાઈ

માયાવતી હોસ્પિટલની સામેથી પસાર થતાં જ મને યાદ આવ્યું, કે સાંજે ઘરે મહેમાન આવવાના છે અને નાસ્તો બનાવવાનો બિલકુલ સમય નથી. અહીંથી જો સમોસાં ને બટકાવડાં લેતી જાઉં તો શાંતિ! એમ પણ અહીંનો નાસ્તો બહુ વખણાય છે ને હોસ્પિટલનો નાસ્તો એટલે માંદા પડવાનોય કોઈ ડર નહીં. અંદર ગઈ તો કેન્ટિન આગળ ખાસ્સી ભીડ જામેલી. ખાવાવાળા અને પાર્સલ લઈ જવાવાળાની પણ લાંબી લાઈન! બે ઘડી તો લાગ્યું જ નહીં કે હું કોઈ હોસ્પિટલમાં છું!

ખરે, આપણી સાથે કોઈ હોય ને એને કહીએ તો એ બે ઘડી ચૂપ પણ રહે, પણ આ મોબાઈલ! પંદર મિનિટ લાઈનમાં ઊભી રહી એમાં તો મને ત્રાસ આપી દીધો. ઉપરાઉપરી ફોન ચાલુ જ થઈ ગયા. જો કે એક રીતે સારું કે મારો વારો ક્યારે આવ્યો તે ખબર જ ના પડી. પણ ફોન કોના ને કેવા આવ્યા?

‘હલો, ક્યાં છે? કેટલી વાર છે હજી આવવાને?’ પહેલો ફોન વરજીનો જ આવ્યો. મારી બહુ ચિંતા!

‘હું અહીં હોસ્પિટલમાં છું.’ એક તો ભીડમાં ચોખ્ખું સંભળાય નહીં એટલે મેં ટૂંકમાં જ પતાવ્યું.

‘અરે! હોસ્પિટલમાં? શું થયું? એક્સિડન્ટ થયો? વધારે વાગ્યું છે? કઈ હોસ્પિટલમાં છે? પ્લીઝ, જલદી ડોક્ટરને ફોન આપ તો! રહેવા દે, તું સૂઈ રહે. ત્યાં જે હોય તેને ફોન આપ. તું વધારે વાત નહીં કર.’ અવાજમાં ગભરાટ, બેચેની અને અધીરાઈ!

‘અરે પણ... મને કંઈ નથી થયું. હું તો...’

‘હા હા, દર વખતે તું એવું જ કહેતી હોય કે, તને ‘કંઈ નથી થયું’ ને પછી મારા માટે ઉપાધિ કરી આવે ને લાંબું બિલ કરી આવે તે અલગ. તું પહેલાં નર્સને ફોન આપ, હું બધી વાત કરી લઉં છું. ડોક્ટર હોય તો ડોક્ટરને જ ફોન આપ.’

‘ભગવા...ન! મને...’

‘હા, ભગવાને જ તને બચાવી છે. જો તારો અવાજ પણ બરાબર નથી નીકળતો. હું હમણાં નીકળું છું. હોસ્પિટલનું નામ શું કહ્યું?’

મેં જોરમાં બૂમ પાડી, ‘હું માયાવતીમાં સમોસાં લેવા આવી છું. મને કંઈ નથી થયું.’ ને મેં ફોન કટ કરી દીધો. શું હોસ્પિટલમાં માંદા પડીને જ જવાય? સમોસાં લેવા નહીં જવાનું? વાત કરે છે!

આજુબાજુવાળાથી નજર બચાવીને હું મોબાઇલમાં મેસેજ જોતી હતી એટલામાં મારી પડોશણ રેવતીબહેનનું નામ સ્ક્રીન પર ઝબક્યું. ચાલો, આને હમણા મારું શું કામ પડ્યું? એનું પેપર સવારે વાંચવા લાવેલી તે આપવાનું બાકી રહી ગયું છે, તે જ માગવાની હશે.

‘હા રેવતીબેન! બોલો, કેમ છો?’ સવારે જ મળ્યાં તોય! ફોર્માલિટી કરવી પડે કે થઈ જ જાય, આદત, બીજું શું?

‘બસ, કંઈ નહીં. આ તો તમારા ભાઈ આવ્યા છે. એમને તમે સવારે લઈ ગયેલાં તે પેપર જોઈએ છે.’

‘મારા ભાઈ? તમારે ત્યાં કેમ આવ્યા?’

‘ના ના, તમારા ભાઈ એટલે સોનુના ડેડી.’

‘ઓહ હા, પણ હું હોસ્પિટલમાં છું. આવીને આપું.’ મારાથી બેધ્યાનપણે બોલાઈ ગયું, ને રેવતીબહેન પર જાણે આભ તૂટી પડ્યું!

‘અરેરે! તમે હોસ્પિટલમાં છો? શું થયું બેન તમને આમ સાવ અચાનક? સવારે તો તદ્દન સાજાંનરવાં જોયેલાં ને આમ અચાનક જ હોસ્પિટલમાં? મારા ભાઈને તો મેં હમણાં જ બારીમાંથી જતા જોયા, તે નક્કી તમને મળવા જ આવતા હશે.’ (ઓહ! એમના ભાઈ મને મળવા આવે છે? કેમ એકદમ? હે ભગવાન! આ બધું શું થઈ રહ્યું છે?)

‘રેવતીબેન... મને કંઈ નથી થયું. તમે ચિંતા નહીં કરો.’

‘ના બેન, એ તો તમને હું સારી રીતે ઓળખું છું. તમે બીજાને હેરાન કરવામાં નથી માનતાં પણ આવખતે હું તમારી વાત નથી માનવાની. તમારી સેવા કરવાનો થોડોક મોકો કોઈ વાર મને પણ આપો. હું હમણાં જ તમારા ભાઈ સાથે ને સામેવાળાં માલતીબેન ને સુશીલાબેનને લઈને અડધા કલાકમાં આવી પહોંચું છું. તમે બિલકુલ ચિંતા નહીં કરતાં. હમણાં આવી. ભગવાન પર ભરોસો રાખો. તમને કંઈ નહીં થાય. બધું સારું જ થશે. હું હમણાં આવી. આરામ કરો. તમે સૂઈ જાઓ જરાક વાર. ચા-નાસ્તો ને જ્યૂસ પણ લાવું છું. તમતમારે ઘરની પણ કોઈ ફિકર નહીં કરતાં. કામવાળી પાસે કાલે ઘરનું કામ પણ કરાવી લઈશ અને મારા ભાઈને પણ જમાડીને મોકલીશ. તમે ખાલી બધી ચિંતા છોડીને આરામ કરો બસ. હોસ્પિટલનું નામ શું છે?’

‘રેવતીબેન! હું માયાવતીમાં સમોસાં લેવા આવી છું ને તમારાં કેટલાં લાવવાનાં?’ મેં આ એક જ વાક્ય ઉપરાઉપરી ચાર વાર રિપીટ કર્યું ત્યારે રેવતીબેન એમની રેકર્ડ અટકાવી. હોસ્પિટલમાં એમ ને એમ ના જવાય? સમોસાં લેવા? કે ખાવા?

જિતેન્દ્ર પ્રજાપતિ

 સાંલખાં

૧.

ભોલુભાઈને

ભોલુભાઈને અંગ્રેજી જ્ઞાવે નૈ, જ્ઞાવે નૈ;
મમ્મી એને ગુજરાતી ભણાવે નૈ, ભણાવે નૈ.

પાડોશીનો ચિન્ટુ બોલે અંગ્રેજી પટપટ,
મમ્મીનું કહેવું છે : ભોલુ, તું ય પાડી દે વટ.
પપ્પા પણ સમજાવે નૈ, સમજાવે નૈ,
ભોલુભાઈને અંગ્રેજી જ્ઞાવે નૈ, જ્ઞાવે નૈ.

એ.બી.સી.ડી. કરતાં ભોલુને કક્કો લાગે વ્હાલો,
મમ્મીની સામે ભોલુથી નથી થતા સવાલો.
ઝંઝટથી એને કોઈ છોડાવે નૈ, છોડાવે નૈ.
ભોલુભાઈને અંગ્રેજી જ્ઞાવે નૈ, જ્ઞાવે નૈ.

 સાંલખાં

૨.

બકરી ચાલી ફિલમ જોવા

બકરી ચાલી ફિલમ જોવા,
જીન્સ પેન્ટ ને ટી-શર્ટ પહેર્યા, કાર લીધી ઇનોવા.

શિયાળ, સસલો જોઈને આવ્યાં
પહેલા શો માં આજ,
બીજા શો માં જાય બકરી
બનીઠનીને આજ.

ટિકિટબારીએ પોસ્ટર મોટું : ફિલમ, બોમ્બે-ગોવા.
બકરી ચાલી ફિલમ જોવા.

પોપકોનની મજા લૂંટે છે
ઘાસનો શું છે કલાસ!
પગ ઉપર પગ ચડાવી
બકરી બેઠી છે બિન્દાસ.
જોતાં જોતાં ભાવુક થઈને બકરી લાગી રોવા.
બકરી ચાલી ફિલમ જોવા.

(મમ્મી મને સાયકલ આવડી ગઈ, જિતેન્દ્ર પ્રજાપતિ,
ડિવાઈન, અમદાવાદ, ૨૦૨૦)

નિબંધ

આંગણું અને પરસાળ

રમણ સોની

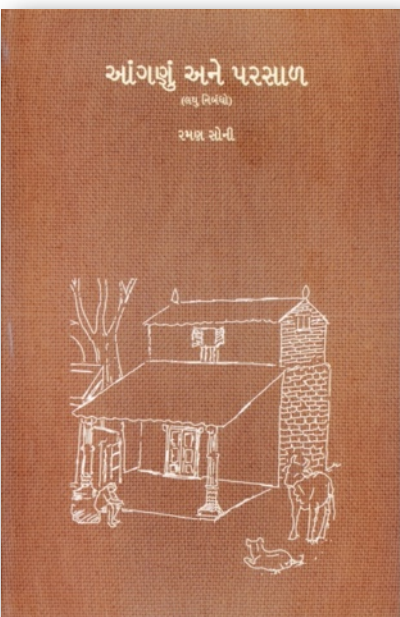
સમય જાય એમ શબ્દો પણ વિદાય પામે. નવી સભ્યતા, નવી વ્યવસ્થાઓ, નવી સગવડો, નવા શબ્દો. પોતાની માલિકીના ઘર માટે ‘ઘરનું ઘર’ કેવો હૂંફાળો ગુજરાતી શબ્દપ્રયોગ છે! પણ પછી ઘરના જુદાજુદા ભાગો પર અંગ્રેજી ભાષાની માલિકીનો વિસ્તાર થયો – હોલ, કિચન, બેડરૂમ, બાથરૂમ, વગેરે. હોય, સ્થાપત્ય ઉછીનું એટલે પછી શબ્દો પણ ઉછીના જ હોવાના ને? એનો વસવસો કરવાને બદલે જરાક પાછળ જઈએ – જૂનાં ઘરોમાં.

શબ્દો વિદાય પામે છે એમ કહ્યું એનો અર્થ એટલો જ કે એ શબ્દો વપરાશમાં નથી રહ્યા, પણ મનમાં તો સંસ્કાર રૂપે એ રહે જ છે. જૂના ઘરના એવા બે શબ્દો આજે યાદ આવે છે : આંગણું અને પરસાળ.

આંગણું શબ્દ તો હજુ કંઈક પરિચિત છે. જોકે બહુ વપરાતો નથી. ક્યારેક લગ્નની કંકોતરીમાં દેખાય – ‘આંગણિયે અવસર આનંદનો’. વળી ક્યારેક નવરાત્રિના ગરબામાં સંભળાય – દયારામના એક ગરબામાં, ગોપી કૃષ્ણને મીઠો ઠપકો આપે છે: ‘મારા આંગણલા સામું આવીને તમે શાને કીધી શાન?’ આ તે કેવો ધૃષ્ટ પ્રેમી, તે જરાક દૂર રહીને નહીં પણ છેક આંગણે આવીને ઈશારા કરે છે!

આંગણું શબ્દ મનમાં પડ્યો હોય એટલે ક્યારેક આપણે કોઈ મિત્રને કે સ્નેહીને ફોન પર કહીએ છીએ – હવે અમારે આંગણે ક્યારે પધારો છો? ભલે ને આપણે ફ્લેટમાં રહેતા હોઈએ. ને ફ્લેટને આંગણું કેવું? છતાં કહીએ છીએ, કેમ કે આંગણું એટલે ઘર.

આ આંગણું એટલે જ ઘર – એ જોવા માટે આપણે ગામડે જવું પડશે. ગામને પાદર ઊતરીને, થોડુંક ચાલીને તમે તમારી શેરીમાં વળી જાઓ છો. પછી તો શેરી ક્યારે પૂરી થઈ ને આંગણું ક્યારે શરૂ થયું એની ખબર જ ન પડે! પહેલાં તો, મોટા ભાગનાં ઘરોમાં શેરીથી આંગણાની સરહદ બતાવતી ઓટલી પણ ન હતી – માત્ર લીંપણ કર્યું હોય ત્યાંથી આંગણું શરૂ થઈ જાય એટલે જ તો લોકગીતનો ગાયક સ્વાગત કરે છે : ‘શેરી વળાવી સજ કરું ઘેર આવો ને...’

આંગણાનો વૈભવ જબરો. આંગણે હોય તુલસીક્યારો. અરે, નરસિંહ મહેતાના આંગણાની સમૃદ્ધિ બતાવતાં કવિ પ્રેમાનંદે કહેલું : ‘આંગણે તુલસીનાં વન!’ ભૌતિક દરિદ્રતામાંય ભક્તિનો આવો વૈભવ છલકતો હતો.

સવારના સૂર્યનું સ્વાગત એ આંગણામાં થાય, જળકલશથી; બપોરે એ આંગણું બાળકોનું કીડાંગણ બની જાય; ઉનાળાની રાતે ત્યાં ખાટલા ઢળે ને બાજુના લીમડાનો પવન ખાતાંખાતાં આકાશદર્શનનો ને ચંદ્રદર્શનનો આનંદ લૂંટવાનો હોય. પાછલે ઉનાળે, મોડી રાતે ક્યારેક આછો વરસાદ શરૂ થાય તો ઘરમાં નહીં ભરાઈ જવાનું, ખાટલા ખેંચી લેવાના પરસાળમાં. વળી પાછા, વરસાદનો અવાજ સાંભળતાંસાંભળતાં જ ઊંઘના પ્રદેશમાં સરકી જવાનું એ પરસાળમાંથી જ.

આ પરસાળ કે પડસાળ ઘરની સૌથી મજાની જગા. ઘરનું કમાડ ખોલીને બહાર આવીએ એટલે તરત આવે પરસાળ, આંગણું તો પછી આવે. પરસાળને માથે છાપરું, સિલિંગ હોય પણ પછી સામે તો શેરી સુધી બધું ખુલ્લું. પ્રતિ શાલા એટલે પરસાળ – પરસાળ સામે જગત આખું મોકળું.

હા, વરંડો કે પોર્ટિકો કહીએ એટલે પરસાળનો કંઈક ખ્યાલ આવે, પણ પૂરેપૂરો ન આવે. શુદ્ધ પરસાળ હોય એને ન ગ્રીલ હોય કે ન જાળી હોય કે ન ઓટલી હોય. માત્ર શોભતા હોય નાનાનાના થાંભલા. કળાકાર સુથારે એના પર ક્યારેક રસપૂર્વક કોતરણી પણ કરી હોય.

લાંબી પરસાળ હોય તો ત્યાં હીંચકો પણ ઝૂલતો હોય. ત્યાં વળી એકાદ ખાટલો ઢાળી દઈએ એટલે એ ડ્રોઈંગ રૂમ કે વિઝીટર્સ રૂમ પણ બની જાય. મહેમાનને પહેલો આવકાર આંગણામાં, ને એમનો પહેલો સત્કાર પરસાળમાં. ત્યાં જ ચા-પાણી કે હુક્કો-પાણી થતાં.

ઘરના વડીલનો ઠેકો આ પરસાળમાં – લગભગ આખો દિવસ; અને રાતેય ખરો. પરસાળ એ જ એમનો શયનખંડ. બાળકો માટે એ ઈન્ડોર ગેમ્સ – ઘરેળુ રમતોનું મેદાન. જો કે એ ચંચળ જીવો પરસાળમાંથી ક્યારે આંગણામાં સરકે ને ક્યારે શેરીમાં થઈને પાદરે છટકી જાય એ કહેવાય નહીં!

આપણે કહ્યું એ ચંદ્રદર્શન આંગણામાંથી જ થાય, પણ ક્યારેક પાછલી રાતના ચંદ્રનો અજવાસ પરસાળ સુધી પણ આવી જાય. રાવજી પટેલના એક કાવ્યમાં છે – ‘જુઓ પણે પર સાળ સૂંઘતો ચાંદો...’

જોયું? આ બે શબ્દોએ આપણને ક્યાંના ક્યાં ઉતારી દીધા? સમયના ગર્ભગૃહમાં અંધારા ઓરડા જ નથી, અજવાળું આંગણું પણ છે ને પ્રેમાળ પરસાળ પણ છે.

(આંગણું અને પરસાળ, રમણ સોની, પ્રત્યક્ષ પ્રકાશન, વડોદરા, ૨૦૨૧)

વૃક્ષો સાથે જોડાયેલી અંધશ્રદ્ધાઓ કે ખોટી માન્યતાઓ

સમીર શાહ

આપણે વૃક્ષનું મહત્ત્વ અને તેને ઉછેરવાની અને જાળવવાની બાબતોને બારીકાઈથી જાણી જ છે, તો હવે આપણે થોડી એવી બાબતો પણ જાણીએ કે, જેમાં થોડો ફેરફાર વધુ સારાં પરિણામ આપશે.

૧. શ્રાવણ મહિનામાં શંકર ભગવાનને ચઢાવવા માટે ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં બીલીપત્રનાં પાન તોડવામાં આવે છે. આ પાન તોડનારને તે ઝાડ પ્રત્યે કે ધર્મ પ્રત્યે કોઈ જ લાગણી હોતી નથી. બીલીપત્રના કાંટાળા ઝાડ ઉપરથી પાંદડાં ચૂંટવાં અઘરાં હોય છે, માટે પહેલાં તે મોટા પ્રમાણમાં ઝાડની ડાળીઓ કાપે છે અને પછી તેમાંથી પાંદડાં ચૂંટે છે. અને આ બધું તે કરે છે, કારણકે ભક્તોને મોટા પ્રમાણમાં પાંદડાં ચઢાવવાં હોય છે. એમને ભય હોય છે કે પ્રતીકાત્મક રીતે થોડાં પાંદડાં ચઢાવવાથી ભગવાન શંકર આપણાથી નારાજ થઈ જશે.

૨. ચૈત્ર મહિનામાં લોકો સ્વાસ્થ્ય સારું રહે તે માટે લીમડાના મ્હોરનો રસ પીવા માટે તેનાં ફૂલ અને કૂણાં પાંદડાં તોડે છે. વૃક્ષના વિકાસ માટે જરૂરી એવાં ફૂલ અને કૂણાં પાંદડાં તોડીને આપણે તેના વિકાસમાં અવરોધ ઊભો કરીએ છીએ. જો આપણને સ્વાસ્થ્યની એટલી ચિંતા હોય ને તો પહેલાં થોડાં વૃક્ષ ઉગાડવાં જોઈએ અથવા જ્યાં પણ વૃક્ષ-ઉછેરનું કામ ચાલતું હોય ત્યાં મદદ કરીને પહેલાં લાયકાત કેળવવી જોઈએ. કોઈ પણ જાતની મહેનત વગર મફત મળે છે, માટે માપ વગરની ડાળીઓ તોડીને તેનાં થોડાં ફૂલ કે પાંદડાનો રસ પીને આપણે પર્યાવરણનું કેટલું મોટું નુકસાન કરી રહ્યાં છીએ તેનો વિચાર કર્યો છે?

૩. સંપૂર્ણ રીતે વિકસી ગયેલા પીપળાને પાણી ચઢાવતી વ્યક્તિને કારણ પૂછવામાં આવે તો જવાબ મળશે કે, શાસ્ત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, પીપળો પવિત્ર ઝાડ છે કારણ કે તે ચોવીસ કલાક ઓક્સિજન આપે છે, અને માટે તેને પાણી ચઢાવીએ છીએ. શું તમને લાગે છે કે, શાસ્ત્રો દ્વારા આ જ્ઞાન આપનારનો ભાવાર્થ એવો હતો કે, સંપૂર્ણપણે વિકાસ પામેલા પીપળાને પાણી ચઢાવવું? ખરેખર તો યોગ્ય જગ્યાએ પીપળાના નાના છોડ લગાવીને તેને નિયમિત પાણી ચઢાવવું અને માવજત કરવી એ તેની વધારે સારી પૂજાની રીત છે. અને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ, વૃક્ષને ઉછેરવાનું શરૂ કરે છે, ત્યારે કારણવગર કોઈ વૃક્ષ કપાય નહિ તેનું પણ ધ્યાન રાખે જ છે. સમય આવી ગયો છે કે, આપણે આવા પ્રતીકાત્મક દેખાડા નહિ, પણ પરિણામલક્ષી કામ કરીએ.

૪. હમણાં હમણાં આયુર્વેદના નામે ઘણાં કહેવાતાં જાણકારો વૃક્ષનાં પાંદડાં, છાલ અને મૂળને તોડવા/ઉખેડવા સુધી પહોંચી ગયાં છે. આયુર્વેદિક પદ્ધતિમાં આટલો જ વિશ્વાસ હોય, તો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી બનાવવામાં આવતી આયુર્વેદિક દવાથી પણ ઇલાજ થઈ શકે છે. આપણને પાંદડાં, છાલ કે મૂળનો દવા તરીકે સાચો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે ખબર ન હોય ત્યારે વૃક્ષને નુકસાન થાય તેવું કામ કરવાનું કોઈ કારણ ખરું?

૫. ઘણી વખત આપણે જોઈએ છીએ કે, કોઈ વ્યક્તિ બીજાના ઘરમાં ઊગેલાં ફૂલોને તેમની સંમતિ વગર ભગવાનને ચઢાવવા માટે ચૂંટે છે. ક્યારેક તો એવું પણ જોવામાં આવે છે કે, બીજાનું ધ્યાન ન જાય તે માટે ફૂલ ચૂંટનાર વ્યક્તિ સવારે ખૂબ જ વહેલો આ પુણ્યનું કામ પતાવી આવે છે! અને જો ભૂલમાં ચોરી પકડાઈ જાય ને તો ભગવાનનું કારણ ધરીને સામેની વ્યક્તિને ધર્મનું જ્ઞાન આપે છે. ખરેખર તો ભગવાનને ફૂલ ચઢાવવાં જ હોય, તો પોતાના હાથે ક્યાંક ઉગાડવાં જોઈએ અને જો તે શક્ય ન હોય તો ઘણા ખેડૂતો ફૂલની ખેતી તરફ વળ્યા છે, જે ફૂલ બજારમાં વેચાવા આવે છે ત્યાંથી ખરીદવાં જોઈએ.

આપણામાંનાં ઘણાં બધાં, આમાંના કેટલાક કે બધા જ વિચારો સાથે સહમત ના હોય તેવું પણ બને પરંતુ, ક્યારેક તો સત્યનો આપણે સ્વીકાર કરવો જ પડશે, અને મનની આવી બધી નબળાઈઓને દૂર કરીને વૃક્ષને/પર્યાવરણને બચાવવું જ પડશે.

(વૃક્ષઉછેર, સમીર શાહ, યુતિ, અમદાવાદ, ૨૦૨૧)

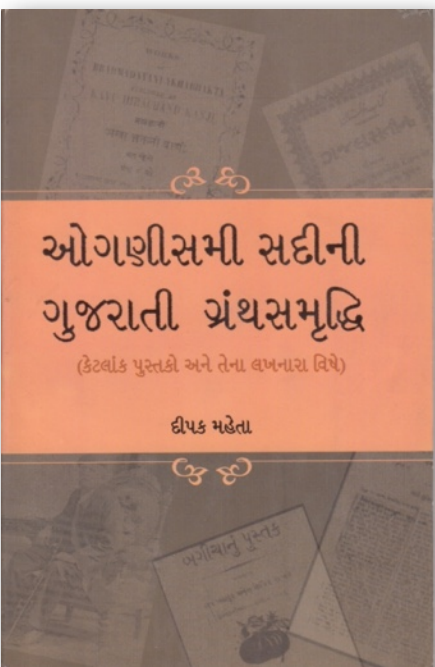

પુસ્તક-વિમર્શ એક નાટકના બે અનુવાદ દીપક મહેતા

આપણે ત્યાં મુદ્રણ આવ્યું તે પછી થોડાં જ વર્ષોમાં જાતજાતનાં પુસ્તકો પ્રગટ થવા લાગ્યાં. નવા જમાના અને નવી કેળવણીને અનુરૂપ પુસ્તકો લખાવા લાગ્યાં તો મધ્યકાલીન કવિઓની કૃતિઓ પણ પહેલી વાર છપાવા લાગી. તો બીજી બાજુ અનુવાદો પણ પ્રગટ થવા લાગ્યા – પહેલાં અંગ્રેજીમાંથી, પછી સંસ્કૃતમાંથી. સંસ્કૃતમાંથી અનુવાદો કરનારનું પહેલું ધ્યાન કાલિદાસ પર જાય તે સ્વાભાવિક છે. કાલિદાસનો પહેલવહેલો ગુજરાતી અનુવાદ કરનાર હતા રણછોડભાઈ ઉદયરામ. તેમણે કરેલો માલવિકાગ્નિમિત્ર નાટકનો અનુવાદ ૧૮૪૦માં પ્રગટ થયો હોવાનું ગુજરાત ‘વર્નાક્યુલર સોસાયટી લાઇબ્રેરી સૂચિ’માં નોંધાયું છે. (જો કે એ પુસ્તક ખરેખર તો ૧૮૭૦માં પ્રગટ થયેલું.)

જોકે આ અનુવાદ એલેક્ઝાન્ડર ગ્રાન્ટની સૂચિમાં નોંધાયો નથી. તે પછી ૧૮૬૭માં શાર્કુંતલ નાટકના એકસાથે બે અનુવાદો પ્રગટ થાય છે. દલપતરામ પ્રાણજીવન ખખ્ખરનો અનુવાદ મુંબઈના ગણપત કૃષ્ણજીના છાપખાનામાં છપાયો છે. લગભગ ૨૦૦ પાનાંના પુસ્તકની કિંમત છે અઢી રૂપિયા. આ લખનારે તેની જોયેલી નકલમાં ટાઇટલ પેજ માત્ર અંગ્રેજીમાં છે, ગુજરાતીમાં નથી. પછી તરત ‘અર્પણ’નાં બે પાનાં છે – પહેલું ગુજરાતીમાં અને બીજું અંગ્રેજીમાં. એટલે સંભવ છે કે અંગ્રેજી ટાઇટલ પેજની પહેલાં ગુજરાતી ટાઇટલ પેજ પણ છાપ્યું હોય જે આ નકલમાં ખૂટતું હોય. આ પુસ્તક અર્પણ થયું છે શેઠ ત્રિકમજી વેલજીને અને એમને રોયલ એશિયાટિક સોસાયટીની મુંબઈની શાખાના મેમ્બર તરીકે ઓળખાવ્યા છે. પણ પુસ્તકને અંતે આગળથી થયેલા ગ્રાહકોનાં નામની યાદી છાપી છે તે જોતાં જણાય છે કે આ ત્રિકમજી શેઠે પુસ્તકની ૨૫૦ નકલ ખરીદી લીધી હતી. પુસ્તક અર્પણ તેમને કરવાનું ખરું કારણ એ હોઈ શકે. તે ઉપરાંત ગોકુળદાસ તેજપાલ, મોર બીના ઠાકોરસાહેબ અને શેઠ જીવરાજ બાલુએ ૫૦-૫૦ નકલ ખરીદી હતી. આગોતરા ગ્રાહકોમાં સોરાબજી કાવસજી, મંચેરજી બરજોરજી, સોરાબજી મંચેરજી પંથકી, ખરશેદજી એદલજી, હોરમસજી રુસ્તમજી, ડૉ. રુસ્તમજી મેરવાનજી, દીનશાજી બેજનજી, દોરાબજી જમશેદજી, કાવસજી નસરવાનજી અને બરજોરજી દાદાભાઈ એ દસ પારસીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે.

જોકે ખખ્ખરે મૂળ સંસ્કૃતમાંથી અનુવાદ કર્યો નથી, પરશુરામ પંત ગોડબોલેના મરાઠી અનુવાદ પરથી કર્યો છે. ૧૮૬૭માં પુસ્તક રૂપે પ્રગટ થયો તે પહેલાં તેમણે એ અનુવાદ ‘બુદ્ધિવર્ધક ગ્રંથ’માં હપ્તાવાર છાપ્યો હતો. જો કે ઉપોદ્ઘાતમાં તેમણે કહ્યું છે કે પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરતાં પહેલાં આખો

અનુવાદ મોનિયર વિલિયમ્સના મૂળ સંસ્કૃત પાઠ સાથે સરખાવીને મઠાર્યો છે. મૂળના ગદ્યનો ગદ્યમાં અને પદ્યનો પદ્યમાં અનુવાદ કર્યો છે. પણ પદ્યનો અનુવાદ સમશ્લોકી નથી. જરૂર લાગે ત્યાં અનુવાદની નીચે સ્પષ્ટીકરણ માટે પાદટીપો પણ મૂકી છે. વળી પોતાના પદ્યાનુવાદને જોઈ જઈને સવિતાનારાયણ ગણપતિનારાયણે સુધાર્યો છે એમ પણ ખખ્ખર ઉપાદ્ધાતમાં કહે છે.

દલપતરામ ખખ્ખરનો જન્મ ૧૮૩૫ના નવેમ્બરની પહેલી તારીખે, એ વખતે પોર્ટુગીઝ શાસન હેઠળના દીવમાં. અવસાન ૧૯૦૨ના નવેમ્બરની ૧૪મી તારીખે. પ્રાથમિક શિક્ષણ દમણમાં, એટલે પોર્ટુગીઝ ભાષા શીખેલા. બાર વર્ષની ઉંમરે મુંબઈ આવ્યા અને ૧૮૫૧માં એલ્ફિન્સ્ટન ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં ભણવા માટે દાખલ થયા. ૧૮૫૮માં ત્યાં જ શિક્ષક બન્યા અને સાથોસાથ શેરના સહકારમાં સારું એવું કમાયા. પણ પછીથી મોટી ખોટ જતાં ઘરબાર વેચવાનો વારો આવેલો. ૧૮૫૧માં મુંબઈમાં સ્થપાયેલી બુદ્ધિવર્ધક સભામાં આરંભથી જ તેઓ રસ લેતા હતા. અને તેમાં ભાષણો પણ કરતા. ૧૮૬૨માં તેઓ સભાના મંત્રી તથા ‘બુદ્ધિવર્ધક’ના તંત્રી થયા હતા. ૧૮૬૦માં ગોકુલદાસ તેજપાલ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર બન્યા અને ૧૮૬૮માં રાજકોટના ઠાકોર બાવાજીરાજના અંગત શિક્ષક તરીકે રાજકોટ ગયા. ૧૮૭૧માં કચ્છના એજ્યુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર અને હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર બનીને ભુજ ગયા. કચ્છના વસવાટ દરમિયાન માત્ર ૩૫ દિવસમાં તેમણે અંગ્રેજીમાં આર્કિયોલોજી ઓફ કચ્છ નામનું પુસ્તક લખ્યું હતું. ૧૮૮૬માં તેમણે કચ્છની નોકરીમાંથી નિવૃત્તિ લીધી. બ્રિટિશ સરકારે તેમને રાવસાહેબનો ખિતાબ પણ આપેલો. ૬૭ વર્ષની ઉંમરે તાવની બીમારીથી તેમનું અવસાન થયું.

૧૮૬૭માં શાકુંતલનો બીજો અનુવાદ પ્રગટ થયો તે ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર યાજ્ઞિકનો. મુંબઈમાં નાનાભાઈ રાણીનાના યુનિયન પ્રેસમાં છપાયેલો. લગભગ ૨૩૦ પાનાંના આ પુસ્તકની કિંમત સાડા ત્રણ રૂપિયા હતી. આ અનુવાદ મૂળ સંસ્કૃત પરથી કરવામાં આવ્યો છે તેવું અંગ્રેજી તેમ જ ગુજરાતી ટાઇટલ પેજ પર જણાવ્યું છે. અનુવાદ માટે મુખ્યત્વે મોનિયર વિલિયમ્સે આપેલા પાઠનો ઉપયોગ કર્યો છે એમ અંગ્રેજી ટાઇટલ પેજ પર નોંધ્યું છે. ખખ્ખરના અનુવાદ પર વિકેતા તરીકે રામવાડીના મનોરદાસ રૂપજી બુકસેલરનું નામ છાપ્યું છે. તો યાજ્ઞિકના અનુવાદ પર વિકેતા તરીકે મેસર્સ આત્મારામ સગુણની કંપનીનું નામ છાપ્યું છે, પણ તેનું સર નામું છાપ્યું નથી. અનુવાદ કચ્છના મહારાવ પ્રાગમલજીને અર્પણ થયો છે. અને અર્પણનાં પાનાં અંગ્રેજી તેમ જ ગુજરાતી બન્નેમાં છાપ્યાં છે. પ્રસ્તાવના પણ આ બન્ને ભાષામાં છાપી છે. યાજ્ઞિકનો અનુવાદ સમશ્લોકી છે, પણ ઘણે સ્થળે એક શ્લોકનો અનુવાદ મૂળના કરતાં વધુ પંક્તિમાં કર્યો છે. પ્રસ્તાવનામાં તેઓ કહે છે : "સંસ્કૃત નાટકનું લાગલું ગુજરાતી મધ્યે ભાષાન્તર કરવામાં આ પ્રથમ યત્ન છે." એટલે સંભવતઃ ખખ્ખરનો અનુવાદ આ અનુવાદ પછી પ્રગટ થયો હશે. અનુવાદ સાથે જરૂરી પાદટીપો યાજ્ઞિકે પણ આપી છે અને વધારામાં પુસ્તકને અંતે સંસ્કૃત તથા કઠિન ગુજરાતી શબ્દોનો કોશ પણ આપ્યો છે જે પૂરાં ૪૪ પાનાં રોકે છે. અંતે બે પાનાંનું શુદ્ધિપત્ર પણ છાપવું પડ્યું છે.

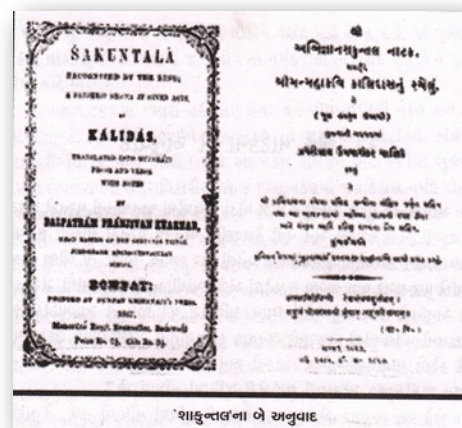
ઝવેરીલાલનો જન્મ નડિયાદ ૧૮૩૬ના એપ્રિલની ૧૨મી તારીખે અને અવસાન ૧૮૯૭ના મેની આઠમી તારીખે. અભ્યાસની શરૂઆત અમદાવાદની ગામઠી નિશાળમાં. પછી ત્યાંની અંગ્રેજી સ્કૂલમાં દાખલ થયા અને સુપ્રસિદ્ધ શિક્ષક ભોગીલાલ પ્રાણવલ્લભદાસ પાસે ભણ્યા. ૧૭ વર્ષની વયે મુંબઈ જઈ ખખ્ખરની જેમ એલ્ફિન્સ્ટન ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં ભણવા લાગ્યા. રામકૃષ્ણ ભાંડારકર અને દાદાભાઈ નવરોજીના તેઓ સહાધ્યાયી હતા એમ પણ નોંધાયું છે. ૧૮૫૬માં

એ જ સંસ્થામાં શિક્ષક બન્યા. પણ પછી બોમ્બે ટાઇમ્સના તંત્રીના કારકુન તરીકે જોડાયા. ૧૮૫૭માં શરૂ થયેલી મુંબઈ યુનિવર્સિટીની પહેલી જ મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં તેઓ બેઠા અને પાસ થયા. પછી કાપડ અને રૂના વેપારમાં અને શેરના સટ્ટામાં પડ્યા. પહેલાં સારી કમાણી, પછી મોટી ખોટ. પછી જુદાં જુદાં દેશી રાજ્યોના એજન્ટ તરીકે મુંબઈમાં કામ કર્યું. મુંબઈના શેરીફ બન્યા, મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ફેલો બન્યા અને મુંબઈ સરકારની કાઉન્સિલના સભ્ય બન્યા.

શાકુંતલના અનુવાદ ઉપરાંત તેમણે ભાવનગરના દીવાન ગૌરીશંકર ઓઝા તથા પંડિત ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજીનાં જીવનચરિત્રો અંગ્રેજીમાં લખ્યાં છે.

૧૮૬૭ના પહેલી સપ્ટેમ્બરના 'ડાંડિયો'ના અંકમાં નર્મદે તેનું અવલોકન લખ્યું છે. શરૂઆતમાં ઝવેરીલાલને સટ્ટામાં ખોટ ગઈ તે વિષે અને તેમના અનુવાદને મળેલી પ્રાગમલજીની સહાય વિષે નર્મદે થોડું દાઢમાં બોલે છે : "આ પુસ્તક બાહાર પડેલું જોઈ સટ્ટાનો એક લેખે પાડ માનીએ છએ કે સટ્ટો પડ્યો તો ઝવેરીલાલભાઈને એ પૂરું કરવાનો વખત આવ્યો. ઝવેરીલાલના અનુવાદ વિષે નર્મદે લખે છે: આ તો મોળું મોળું, ઠાવકું અને ડાહ્યું ડાહ્યું લખાણ છે. નાટકમાં રંગ નહીં ત્યારે ચટકો ક્યાંહાથી આવે?" પછી ૧૮૬૮ના ૧૫મી માર્ચના અંકમાં નર્મદે યાજ્ઞિક અને ખખ્ખર બન્નેના અનુવાદો વિષે લખે છે. આજનો કોઈ ફાયરબ્રાન્ડ નિર્ભીક સમીક્ષક પણ જે ભાષા વાપરવાની હિંમત ન કરે તે ભાષા વાપરીને નર્મદે કહે છે: "અમે બેઘડક કહીએ છીએ કે શાકુંતલ નાટકના બંધે ગુજરાતી ભાષાંતર કરનારાઓ એ કામને વાસ્તે નાલાયક છે." નર્મદેને મતે યાજ્ઞિકનું સંસ્કૃતનું જ્ઞાન અડધુંપડધું છે અને ખખ્ખરને તો ગુજરાતીની ખૂબી, ઢબ અને ક્યાં કેમ બોલવું એની ખબર જ નથી. શાકુંતલના આ બન્ને અનુવાદોની આકરી ટીકા કરતાં નર્મદે 'કરણઘેલો' જયકુમારી અને ફાર્બસ વિરહને પણ સપાટામાં લઈ લે છે અને કહે છે કે આ ત્રણમાં શો માલ છે તે કોઈ બતાવતું નથી તો પણ સમજુઓ એઓની તારીફ કેટલી કરે છે! ખખ્ખરે પોતે ખરેખર અનુવાદ કર્યો છે કે બીજા કોઈ પાસે કરાવ્યો છે એવી શંકા પણ નર્મદે પ્રગટ કરી છે. કહે છે: "હમને હંમેશાં પારકાં પીછાં ખોશી જે માણસ ફરે છે તેને માટે બહુ ઘિક્કાર છે. આમાં તેવું જ નજર આવે છે." ૧૮૬૮ના જ ૧૫મી એપ્રિલના અંકમાં નર્મદે ત્રીજી વખત લખે છે ત્યારે તો મૂળ સંસ્કૃત શાકુંતલને જ ઉતારી પાડે છે. કહે છે : "એ નાટકની જેટલી અતિ ઉપમા કરવામાં આવેલી છે તે ખોટી છે. આપણા સંસ્કૃત શાસ્ત્રીઓમાં એ નાટક સર્વોત્તમ કહેવાતું નથી." શાકુંતલના પહેલા બે અનુવાદોની જ નહીં, મૂળ સંસ્કૃત નાટકની પણ આકરી ટીકા કર નાર નર્મદે પોતે જ ૧૮૮૧માં 'શ્રીસાર શાકુંતલ' નામે નાટક પ્રગટ કર્યું હતું! જોકે પોતાની કૃતિને નર્મદે "શ્રી મહાકવિ કાળિદાસનાં અભિજ્ઞાન શકુંતલા નાટકનું દોહન" તરીકે તથા "ગુજરાતી પ્ર યોગ પુસ્તક" તરીકે ઓળખાવે છે. મુંબઈના નિર્ણય સાગર પ્રેસમાં છપાવીને જહાંગીર બેજનજી કરાણી, ચોપડી વેચનારે પ્રગટ કરેલા આ સાર-શાકુંતલ પર પોતાનું નામ નર્મદે અનુવાદક તરીકે નથી મૂક્યું પણ છપાવ્યું છે: "કવિ નર્મદશંકર લાલશંકરનું રચેલું" જોકે નર્મદનું 'સાર-શાકુંતલ' એ જમાનામાં રંગભૂમિ પર સફળતાપૂર્વક ભજવાયું હતું, એમ કહેવાય છે.

(ઓગણીસમી સદીની ગુજરાતી ગ્રંથસમૃદ્ધિ, દીપક મહેતા, વિ. રંગદ્વાર, અમદાવાદ, ૨૦૧૦)

નિરંજન નરહરિ ભગત

૧૮.૫.૧૯૨૬ – ૧.૨.૨૦૧૮

આધુનિક કવિતાના આરંભના સંકેતો જેમનાં પ્રવાલદ્વીપનાં કાવ્યોમાં ઝિલાયેલા એ નિરંજન ભગત અનુગાંધીયુગના છંદલયના માધુર્યથી છલકતાં ગીતો અને છંદકાવ્યોથી સ્પૃહણીય બનેલા. બૃહદ્દ છંદોલયમાં એમની સર્વી કવિતા સંચિત છે. અંગ્રેજી-ગુજરાતી સાહિત્યના પરિશીલનવાળી એમની વિદ્વત્તાનો પ્રભાવક પરિચય સ્વાધ્યાલોકના ૮ ગ્રંથોમાં મળે છે. બંગાળી અને અંગ્રેજીની કેટલીક ઉત્તમ કૃતિઓના એમના અનુવાદો પણ ધ્યાનાર્હ છે.

ભગતસાહેબનું સૌથી યાદગાર સ્મરણ એ રહેવાનું કે એ એક ઊર્જાશીલ અને સ્વાધ્યાયશીલ વક્તા હતા. સાહિત્ય વિશે કે વિદ્યા વિશે, અરે ચર્ચાના કોઈ પણ મુદ્દા વિશે કલાકો સુધી અ-થાક અને ઉત્તમ વક્તવ્ય એ કરી શકતા. વળી, એમને કંઈ હંમેશાં પાંચસો-હજાર શ્રોતાઓની જરૂર પડતી નહીં – બે-પાંચ શ્રોતાઓ સામે પણ એ એવી જ ઊર્જાથી ને પ્રભાવક અવાજે વક્તવ્ય કરી શકતા. એટલે કે મિત્રમંડળી અને સભાસમુદાય એમને માટે એક જ બાબત હતી. કવિ તરીકે પણ એમની એવી જ ઊર્જા. તમે એમની કવિતા વાંચતા હો ત્યારે, એ છાપેલા શબ્દોમાં પણ, તમે એમના છંદોલયનો એવો જ પ્રભાવક ઘોષ સાંભળી શકો.

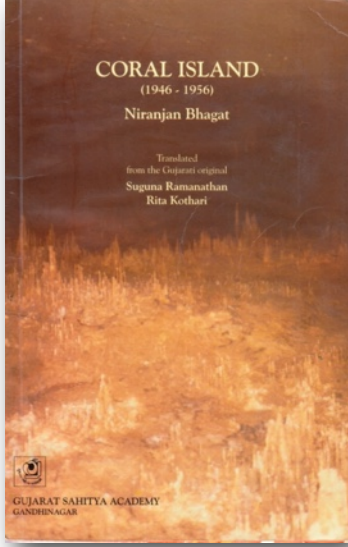
આંધળો

કે શું હજુ હું ગર્ભમાંથી નીકળ્યો ના બહાર
તે મારા જનમને કેટલી છે વાર?
કે શું ઝાળ પણ જંપી ગઈ છે ચેહમાં
તે હું હવે વસતો નથી મુજ દેહમાં?
કે કંઈક એની આંખથી આ આંખમાં છે ભૂલથી જોવાઈ ગયું?
જેથી અચાનક આમ મારું તેજ બસ ખોવાઈ ગયું.
મેં આ જગતની કેટલી કીર્તિ સુણી'તી સ્વર્ગમાં
તે આવવાની લાયમાં ને લાયમાં
હું કીકીઓ ભૂલી ગયો ત્યાં કલ્પદ્રુમની છાંયમાં!
ત્યારે જગતનું રૂપ જોવાનું મને કેવું હતું સપનું!
હવે ચશ્મું થવા ચાહે સળગતો આ સૂરજ રે તોય શા ખપનું?
ઊંચે માથું ઉઠાવી આભ સામે પણ હવે ધરવું નથી,
આ એકમાંથી એ બીજા અંધારમાં સરવું નથી,

ને કોણ ક્ષે છે ચન્દ્રસૂરજતારલા એ સૌ જલે?
 એ તો પલક અંધારનું હેયું હલે!
 મેં જોઈ લીધો છે જગતનો સાર
 કે અહીં તેજની ભીતર વસ્યો અંધાર.
 હું તો નીંદમાં ચાલી રહ્યો, ફિલસૂફ છું, એવું કશુક ક્ષેશો નહીં;
 તો આંધળો છું એમ કહીને આંધળા રૂંદેશો નહીં!

અનુવાદ

સુગુણા રામનાથન, રીટા કોઠારી

Blind Man

Am I still to emerge from the womb?
 How long, how long?
 The flames have died on the funeral pyre,
 And do I not live in my own body?
 Did He look in error into these eyes,
 And was that why my light was suddenly quenched?
 They spoke so much in heaven about this world
 That I came in a hurry, leaving my eyes behind
 In the shade of the Kalpavriksha tree.
 I'd dreamed I'd see the beauty of the earth,
 But now even the blazing sun would fail as glasses!
 I have no desire to lift my head
 To heaven, sliding from one darkness to another.
 Who says sun, moon and stars are lit?
 They only shake a moment in the darkness.
 I have discovered the world's secret:
 In the heart of light lives darkness.
 Don't take me to be philosopher, sleepwalker.
 Oh you, say nothing. Don't dwell in blindness
 All you who call me blind!

(મૂળ અને અનુવાદ CORAL ISLAND,

Gujarat Sahitya Academy, Gandhinagar, ૨૦૦૨)

વી-ગ્રંથ

‘એકત્ર’ના વી-ગ્રંથોમાં અમે પુસ્તકની માત્ર સામગ્રી(Text) જ પ્રગટ કરવાને બદલે વાચકને એમાં યોગ્ય રીતે પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. શરૂઆતમાં પુસ્તકનું સચિત્ર આવરણ (cover) તેમજ લેખકનો ફોટોગ્રાફ, અને એ પછી લેખક અને પુસ્તકના ટૂંકા, સરળ પરિચયો પણ મૂકીએ છીએ – જેથી વાચક માટે એ રસપ્રદ બની રહે.

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

ગુજરાતી એકાંકીસંપદા

સંપાદક : ધ્વનિલ પારેખ

એકત્ર ફાઉન્ડેશન ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રે અલગ રીતે સક્રિય છે. દુર્લભ પુસ્તકો, પ્રશિષ્ટ પુસ્તકો હવે ડિજિટલ સ્વરૂપે આપણી સામે એ મૂકી આપે છે અને એ પણ નિઃશુલ્ક. વળી, વિવિધ પ્રકારના સંપાદનો પણ તૈયાર કરાવે છે. સંપાદનની એ શ્રેણી અંતર્ગત ‘ગુજરાતી એકાંકીસંપદા’ પ્રગટ થાય છે, એનો આનંદ છે. ભજવી શકાય એવાં એકાંકી એકસાથે અહીં પ્રગટ થાય છે, એ એનું મહત્ત્વ છે. જેમના પુસ્તકો રૂપે નથી પ્રગટ થયાં છતાં ભજવાયાં છે, એવા એકાંકીઓ પણ અહીં છે, એટલે એનું મહત્ત્વ વધી જાય છે. નિવેદનમાં મેં વિગતે આ એકાંકીઓ વિશે વાત કરી છે.

– ધ્વનિલ પારેખ

વાંચો: ગુજરાતી એકાંકીસંપદા

Preserve and Spread Gujarati Literature Through Digitization.

અમેરિકાસ્થિત 'એકત્ર ફાઉન્ડેશન' મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને એનો વિસ્તાર ઝંખતી સંસ્થા છે. ટેકનોલોજીની મદદથી ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રસાર અને પ્રચાર કરવો એ એનો હેતુ છે. અમારો ભાવનામંત્ર છે : ગુજરાતીની ઉત્તમ કૃતિઓને પલકમાત્રમાં બહોળા વાચકો સુધી પ્રસારવી.

અમારો 'વેચવાનો' આશય નથી, 'વહેંચવાનો' જ છે, એ ખરું; પરંતુ એટલું પૂરતું નથી. અમારે આપણી ઉત્તમ કૃતિઓને સરસ રીતે પહોંચાડવી છે. કૃતિઓની પસંદગી 'ઉત્તમ-અને-રસપ્રદ'ના ધોરણે કરી છે અને તેને વિનામૂલ્યે વાંચી/સાંભળી શકાય તેવી વ્યવસ્થા પણ ઊભી કરી છે. દુનિયાભરમાં વસતા ગુજરાતી વાચકોને એમના મોબાઈલ પર, આઈપેડ પર, કોમ્પ્યુટર પર સુલભ કરી આપણું ઉત્તમ સાહિત્ય અમે, ચાખીચાખીને, સૌ સામે મૂકવા માગીએ છીએ.

આ ટ્રસ્ટ એક બાજુ ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના પ્રસારનું કામ કરે છે તો બીજી બાજુ ગુજરાતી ભાષાને ટેકનોલોજીના યુગમાં લઈ જવાનું કામ પણ કરે છે. અમેરિકામાં રહીને ગુજરાતી ભાષાના અને સાહિત્યના સંપર્કમાં રહેવું અઘરું છે. એમ છતાં, આ ફાઉન્ડેશન ગુજરાતના તેમજ ગુજરાત બહારના સાહિત્યકારો, સાહિત્ય-વિદ્યા-તજજ્ઞો તેમજ સાહિત્ય સંસ્થાઓના સહયોગથી, ગુજરાતી સાહિત્યનો વીજાણુ પ્રસાર કરવાનું કામ કરે છે અને એ જ અમારું આનંદભર્યું મિશન છે. અમેરિકામાં રહીને પણ ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્યનો સંપર્ક જીવતો રાખવાની અમારી મહેચ્છા છે. અમારો સંકલ્પ છે કે અમે જે કોઈ ઈ-પ્રકાશન કરીએ એને વિનામૂલ્યે જ, બહોળા વાચકવર્ગને પહોંચાડવું.

એકત્ર ફાઉન્ડેશનની સ્થાપના ઈ. ૨૦૧૦માં થઈ એ પછી અમે વિવિધ દિશામાં અવિરતપણે સક્રિય છીએ:

એકત્ર ગ્રંથાલય

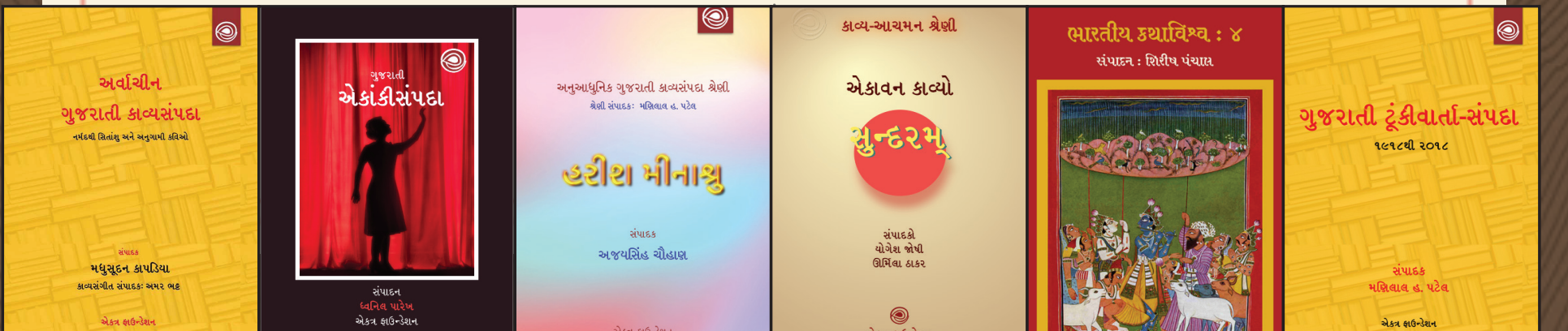
એકત્ર ઈ-ગ્રંથ-સંપદા

વિવિધ અભ્યાસીઓ દ્વારા સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી દષ્ટિપૂર્વક ચૂંટેલાં શિષ્ટરસિક અને આસ્વાદનયોગ્ય કૃતિસંપાદનો:

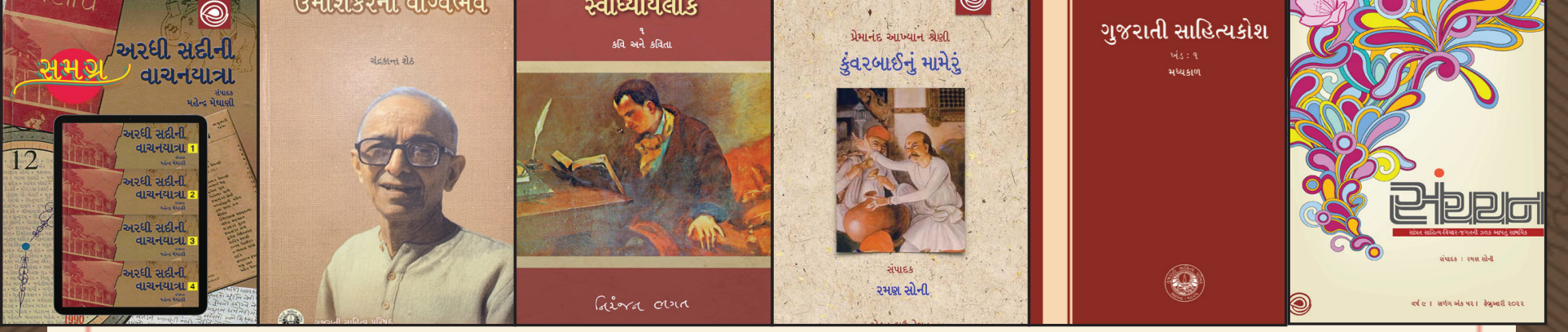
- મધ્યકાલીન ગુજરાતી કાવ્યસંપદા
- અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્યસંપદા
- ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તાસંપદા
- ગુજરાતી નિબંધસંપદા
- ગુજરાતી એકાંકીસંપદા
- ગુજરાતી બાળવાર્તાસંપદા (પઠનો સાથે)
- ગુજરાતી ગઝલસંપદા (પ્રકાશ્ય)
- ગુજરાતી પ્રવાસસંપદા (પ્રકાશ્ય)
- ગુજરાતી વિવેચન સંપદા (પ્રકાશ્ય)

વિશિષ્ટ સંચય - સંપાદનો

- અનુઆધુનિક ગુજરાતી કાવ્યસંપદા શ્રેણી: જાણીતા અનુઆધુનિક કવિઓની કૃતિઓનું સંપાદન, આસ્વાદ-અભ્યાસ સાથે.
- અનુઆધુનિક ગુજરાતી વાર્તાસંપદા શ્રેણી: જાણીતા અનુઆધુનિક વાર્તાકારોની કૃતિઓનું સંપાદન, આસ્વાદ-અભ્યાસ સાથે.
- કાવ્ય-આયમન શ્રેણી: વીસમી સદીના 51 પ્રશિષ્ટ કવિઓનાં ચૂંટેલાં કાવ્યોનું આયમન કરાવતી 'કાવ્ય-આયમન' શ્રેણી.
- સમગ્ર સાહિત્ય શ્રેણી: સુરેશ જોશી, નિરંજન ભગત, ઝવેરચંદ મેઘાણી, અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ, ભોળાભાઈ પટેલ, ચંદ્રકાન્ત શેઠ, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી જેવાં સર્જકોનું સમગ્ર શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય
- સંસ્થા-સહયોગ પ્રકાશનો: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, નિરંજન ભગત મેમોરિયલ ટ્રસ્ટ, લોકમિલાપ ટ્રસ્ટ જેવી સંસ્થાઓના ચુનંદા પ્રકાશનો

મધ્યકાલીન પ્રશિષ્ટકૃતિ-સંપાદન શ્રેણી, અલભ્ય પુસ્તક શ્રેણી

સાહિત્યના સંશોધકો, અભ્યાસીઓ, વિદ્યાર્થીઓ તેમજ જિજ્ઞાસુ વાચકોને હવે કેટલાક જૂના ગ્રંથો શોધ્યા જડતા નથી - કેમ કે એ લગભગ અલભ્ય બની ગયા છે. એવા બહુમૂલ્ય અને બૃહદ ગ્રંથોનું મુદ્રિત પ્રકાશન પણ અશક્ય રહેવાનું. એટલે એકત્ર હવે ૧૯મી સદી ઉત્તરાર્ધના ને ૨૦મી પૂર્વાર્ધના કેટલાક યુગવર્તી ગ્રંથોને ઈ-પ્રકાશનમાં આવરી લેવા આ 'અલભ્ય પુસ્તક-શ્રેણી' આરંભે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યનાં મૂળ પ્રશિષ્ટ પુસ્તકોનાં ઈ-રૂપાન્તરો:

ઈ. ૨૦૧૧માં અમે પહેલો ઈ-ગ્રંથ 'અરધી સદીની વાચનયાત્રા' (મહેન્દ્ર મેઘાણી) પ્રકાશિત કર્યો હતો ત્યારથી લઈને આજ સુધીમાં અમે ઉત્તમ સર્જકોનાં ૧૭૫ ઉપરાંત પુસ્તકો પ્રકાશિત કર્યાં છે. એ ઉપરાંત ૭૫ ઉપરાંત પુસ્તકો હાલ પ્રકાશન-પ્રક્રિયામાં છે.

એકત્ર-પ્રકાશનોની વર્ગીકૃત સૂચિ

આજસુધીનાં અમારાં ઈ-પ્રકાશનોની એક વર્ગીકૃત સૂચિ અમે તૈયાર કરી છે. એમાં સર્વ પુસ્તકોની સળંગ યાદી ઉપરાંત પુસ્તક, લેખક / સંપાદક, પ્રકારની વિગતો અકારાદિ ક્રમે પણ જોઈ શકાશે. નીચેની લિંક પરથી એ સૌને સુલભ બનશે:

https://wiki.ekatrafoundation.org/wiki/એકત્ર_ગ્રંથાલય

સંચયન ઈ-સામયિક

ઓગસ્ટ ૨૦૧૩થી અમે શરૂ કરેલા 'સંચયન' દ્વિમાસિક સામયિકમાં, ગુજરાતીની સર્વકાલીન ઉત્તમ રસપ્રદ કૃતિઓ રજૂ થાય છે : મનોહર લે-આઉટ, ખ્યાત ચિત્રકૃતિઓ, પઠન-ધ્વનિઅંકન એના વિશેષો છે. 'સંચયન'નું સંપાદન જાણીતા વિવેચક-સંપાદક રમણ સોની કરે છે.

સાહિત્યકોશ, સામયિક, સૂચિ... આંગળીના ટેરવે

- ગુજરાતી સાહિત્યકોશ, મધ્યકાલીન કૃતિસૂચિ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ-પ્રમુખનાં ભાષણો જેવું સંદર્ભ સાહિત્ય
- ફાલ્ગુની, વાણી, મનીષા, ક્ષિતિજ, સંપુટ, ઊહાપોહ, એતદ્, સાયુજ્ય, સેતુ જેવાં સુરેશ જોષીનાં સામયિકો ઉપરાંત પ્રત્યક્ષ, ખેવના, સન્નિધાન જેવા સામયિકો
- ગુજરાતી સામયિક લેખ સૂચિ, પ્રત્યક્ષ અને ક્ષિતિજ સામયિક સૂચિ

'એકત્ર'ની મોબાઈલ એપ્લિકેશન

હવે તમારા એન્ડ્રોઇડ અથવા આઈફોન/આઈપેડ પર 'એકત્ર'ની એપ ડાઉનલોડ કરતાં જ પલક માત્રમાં ગુજરાતીનાં પુસ્તકોની આ રમ્ય અને સમૃદ્ધ દુનિયામાં પ્રવેશ કરી શકાશે...

પ્રશિષ્ટતા-સંગ્રહ (ગુજરાતી ડિજિટલ લાઈબ્રેરી)થી લઈને સામ્પ્રત સાહિત્ય-સંચાર (ઈ-સામયિક) સુધીની અમારી આ ક્રિયાશીલતા આપ સૌ www.ekatrafoundation.org ઉપર સાક્ષાત્ કરી શકશો.

જે જે વાચનરસિકો પોતાનું email સરનામું 'સંચયન'ના હોમ પેજ ઉપર જઈ ઉમેરશે એમને નિયમિત રીતે 'સંચયન' તેમ જ એકત્રનાં નવાં ઈ-પ્રકાશનો મળતાં રહેશે.

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર • સંચયન-સંપાદક : રમણ સોની

તંત્ર - સંચાલન

રાજેશ મશરુવાળા • mashru@ekatrafoundation.org • અનંત રાઠોડ • anantrathod@ekatrafoundation.org

અતુલ રાવલ • atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit corporation registered in the state of California • Its Federal ID is 46-2153818

WWW.EKATRAFOUNDATION.ORG